

ESCRITORS ARAGONESOS D'EXPRESSION CATALANA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Hèctor MORET I COSO

PRESENTACIÓ

En *Escriptors aragonesos d'expressió catalana en el primer terç del segle XX* he intentat fer una breu descripció de la personalitat i l'obra —fins allà on tenim notícia— de tot escriptor aragonès que haja escrit i/o publicat textos en català en el període comprès entre 1900 i 1939. L'article és resultat de nombroses recerques en diverses hemeroteques, biblioteques i arxius, públics i privats, tant de Catalunya com de l'Aragó, dutes a terme, amb intensitat diversa, al llarg dels últims vint anys. Tanmateix el resultat d'aquestes indagacions ha estat —si tenim en compte les moltes hores esmerçades— ben minso. I això no ha estat degut només per causa de la meua pobra experiència en aquest tipus d'investigacions, sinó que sospito, com sospitava al poc d'iniciar la recerca, que l'aportació dels escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon, i a la resta d'Aragó, a la literatura catalana ha estat —fins fa poc— ben reduïda i, en general, d'escàs relleu literari.

La metodologia emprada en l'exposició dels resultats de la recerca ha estat del tot positivista (potser massa positivista i tot) en entendre per escriptor aragonès d'expressió catalana tot escriptor de nom conegut nascut en qualsevol població administrativament aragonesa que haja produït escrits en català destinats a la publicació o encara que en moment de llur redacció no es pensés en publicar-los han acabat publicant-se. Així he considerat objecte d'investigació l'obra impresa de juristes, historiadors, arqueòlegs, polítics, eclesiàstics i, en general, erudits i investigadors de tot tipus, al costat dels, ben pocs, poetes, dramaturgs i narradors.¹

¹ Si els escriptors ressenyats al llarg d'aquest article tenen entrada pròpia en la *GEA = Gran Enciclopedia Aragonesa*, 12 volums, Zaragoza, 1980-1982, ho indicaré a l'entrada —que sovint conté extenses bibliografies— corresponent que figura en aquesta obra enciclopèdica. En el cas de tenir coneixement de bibliografia no inclosa en l'entrada de la *GEA* l'anoto en la mateixa nota a peu de pàgina. També, en ocasions, citaré entrades de la *GEC = Gran Enciclopedia Catalana*, 26 volums, 2.ª edició, Barcelona, 1986-1989; del *MLHM = José PALAU Y DULCET, Manual del Librero Hispano Americano*, 28

D'acord amb el criteri d'investigar només l'obra publicada en català d'autor de nom conegut m'he estalviat de fer cap referència a la literatura popular catalana de l'Aragó.²

Si bé no he partit del buit bibliogràfic no són pas gaires, encara que molt valuoses, les aproximacions a la breu història de la literatura produïda per escriptors aragonesos d'expressió catalana, tant des d'un punt històric global³ com des de l'actualitat més rabiosa,⁴ encara que en tots els casos es tracta d'aproximacions que només tenen en compte els escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon, a l'Aragó que ara sabem que és de parla catalana.

MARC GEOGRÀFIC I MARC TEMPORAL

Com ja s'ha dit, el marc geogràfic que he tingut en compte en el moment de redactar *Escriptors aragonesos d'expressió catalana en el primer terç del segle XX* ha estat el de l'actual comunitat autònoma d'Aragó, tant els territoris de llengua aragonesa o castellana com el de llengua catalana. Ho he fet així perquè m'ha semblat que per raons de coherència no podia deixar fora d'aquesta exposició els escriptors aragonesos originaris de territoris no catalanòfons que publicaren en català, atès que la percepció que tenien aquests últims sobre llur llengua materna no diferenciava gaire de la que tenien bona part dels escriptors aragonesos d'expressió catalana nascuts a les comarques catalanes d'Aragó. En tots dos casos aquests escriptors distingien, aparentment, entre el català —el qual acostumaven a identificar, si més no explícitament, només en la seua varietat geogràfica oriental— i la seua pròpia varie-

volums, Barcelona, 1948-1977; i del CMA = Mariano AGUILÓ Y FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1923. En aquest últim cas citaré a partir de l'edició facsímil de Curial Edicions, col. «Documents de Cultura-facsímil», Barcelona-Sueca, 1977.

² Entre els reculls de literatura popular catalana de l'Aragó ja editats o en curs d'edició cal destacar: Josep GALAN, *Refranyer fragatí*, Ajuntament de Fraga, Zaragoza, 1987; i Josep GALAN, *Les cançons de la nostra gent*, Gobierno de Aragón, col. «Pa de Casa», 7, Zaragoza, 1993; Lluís BORAU, Hèctor MORET, Artur QUINTANA i Carles SANCHO, *Lo Molinar. Literatura Popular Catalana del Matarranya i Mequinensa*, Associació Cultural del Matarranya/Instituto de Estudios Turolenses/Carrutxa, col. «Lo Trill», 1, 2 i 3, Calaceit, 1995; Lluís BORAU, Glòria FRANCINO, Hèctor MORET i Artur QUINTANA, *Bllat colrat. Literatura Popular Catalana de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca* [en premsa]. Aquests dos últims reculls aplegen la bibliografia i els textos de la majoria dels reculls i articles que sobre la literatura popular catalana de l'Aragó catalanòfon s'han publicat fins ara.

³ Artur QUINTANA, «Literatura en catalán en Aragón», *GEA*, VIII, pàgs. 2073-2074; A. QUINTANA, «La literatura catalana a l'Aragó», *Els Marges*, 30 (gener de 1984), pàgs. 122-125; Joaquim MONCLÚS i Artur QUINTANA, «El català a l'Aragó», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, VII, Institut de Filologia Valenciana, València, 1989, pàgs. 196-212; Carles SANCHO MEIX, «La llengua catalana escrita a la Franja», *Sorolla't*, 2-3 (novembre 1986-gener 1987), pàgs. 4-6.

⁴ Ramon SISTAC, «Publicacions sobre la Franja de Ponent (1983-1985)», *Els Marges*, 35 (setembre de 1986), pàgs. 96-101; Francho NAGORE, «Literatura en catalán en Aragón», *GEA*, Apèndice II, Zaragoza, 1987, pàgs. 212-213; Artur QUINTANA, «El català a l'Aragó. Balanç de la democràcia», *Revista de Catalunya*, 19 (maig de 1988), pàgs. 44-57; Hèctor MORET, «Una dècada de literatura catalana de l'Aragó catalanòfon (1984-1993)», *Ressò de Ponent*, 116 (febrer de 1994), pàgs. 40-41; Hèctor MORET i Artur QUINTANA, «La literatura en català a l'Aragó: els darrers vint anys», dins *Actes del X Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994* [en premsa].

tat romànica (aragonès, català o castellà locals). És en l'actualitat quan hom afirma que un escriptor nascut, posem per cas, a Roda d'Isàvena o a Maella és de llengua materna catalana, enfront d'un nascut a Graus, Campo o Saragossa, del qual hom suposa que és de llengua materna aragonesa o castellana. Però entenc que tant en un cas com en l'altre la majoria d'aquests escriptors no eren concients d'aquest fet lingüístic, si més no ho reflecteixen llurs escrits, tret d'alguns cas molt concret, com és el de Maties Pallarés, el qual escriu el 1904 que «Vallderroures és un dels vintitres pobles de la província de Terol, ahont s'hi parla català. Ha sigut fins fa poch cap de partit de son nom, amb la particularitat de que en les setze vilas que comprenia sa jurisdicció, en totas s'hi parla la llengua catalana».⁵

Tot plegat ha fet difícil marcar una línia divisòria, a partir d'una hipotètica llengua materna, entre els escriptors aragonesos nascuts a l'àrea catalana d'Aragó i els nascuts a la castellana i, sobretot, els nascuts a l'aragonesa; línia que fes, dels primers, escriptors catalans amb tots *els ets i uts*; i a la resta *simplement* escriptors d'expressió catalana nascuts a l'Aragó.

Amb tot he dedicat més atenció als escriptors nascuts a l'Aragó de llengua catalana que no pas als nascuts a la resta d'Aragó, perquè en el primer cas bona part d'aquests escriptors fa de la població d'on són originaris, o de tot l'Aragó, el tema principal dels seus escrits, mentre que en el segon cas —els escriptors aragonesos nascuts fora dels territoris catalanòfons— es limiten, també en la majoria dels casos, a emprar el català sense cap acotació temàtica o geogràfica.

Només a partir de finals de la dècada dels anys seixanta d'aquest segle, i en especial al llarg de les dècades dels setanta i vuitanta, trobem escriptors catalans de l'Aragó amb plena consciència de pertànyer a la comunitat lingüística catalana. En aquest cas són escriptors que no sols ja no centren temàticament d'una manera exclusiva, o gairebé exclusiva, els seus escrits a l'Aragó, sinó que, ben al contrari, redacten bona part de les seues obres sense gaires acotacions temàtiques o geogràfiques.⁶ És per això que aquesta monografia té com a límit cronològic el 1939, final de la guerra civil del 36 i inici d'una etapa del tot diferent.

Pel que fa al registre lingüístic que trobem en els textos catalans dels escriptors nascuts en una població de l'Aragó catalanòfon redactats abans de la guerra del 36, o bé es tracta d'un català literari sense cap mena de tret dialectal —si se'n troben es tracta d'un tret propi del parlar de Barcelona—, o bé un català volgudament local amb ortografia més o menys acastellanada amb algunes pinzellades —en el millor dels casos— d'ortografia catalana, amb la qual cosa s'entén que aquests escriptors volen distingir entre la seua parla local i el català general. En canvi, els actuals

⁵ Maties PALLARÉS, «Excursions per l'Aragó català. Vallderroures», *Catalunya Artística*, 5 (2.ª època) (Barcelona, 11-VIII-1904), pàg. 77.

⁶ Vegeu nota 4.

escriptors aragonesos d'expressió catalana —els apareguts a partir de finals de la dècada dels seixanta—, tret d'un petit grup d'escriptors, de curta obra i d'escassa volada literària, entestats en emprar l'ortografia castellana amb l'única finalitat, aparentment, de fer ressaltar, de totes totes, les diferències entre la seua varietat local i el català general,⁷ o simplement no gaire primmirats —tampoc sembla que aquest siga el seu propòsit— pel que fa a l'ortografia i al treball literari, empren en els seus escrits un registre lingüístic propi del català general, amb una ortografia normalitzada del tot, si bé bona part d'aquests escriptors concientment d'expressió catalana recullen en llurs escrits editats trets lingüístics propis del català nord-occidental. En general aquests trets es redueixen al lèxic específic del català nord-occidental, combinat amb el lèxic del català general, i fins tot amb el propi del català oriental, acompanyats en algun cas de trets morfosintàctics característics del català occidental.

El fet de trobar-nos en l'actualitat amb un grup, cada dia més nodrit, d'escriptors aragonesos d'expressió catalana amb plena consciència de pertànyer a una comunitat lingüística que s'estén de Salses a Guardamar i, ara més que mai, de Fraga a Maó i l'Alguer —ben al contrari de la majoria d'escriptors de les primeres dècades del segle XX— ha fet que aquest article només abaste el primer terç d'aquest segle, tret d'unes poques pàgines dedicades als escassos, fins allà on sabem, precedents històrics, de l'Edat Mitjana fins a les darreries del segle XIX.

Per últim, però no menys important, cal dir que sóc concient que aquest article és més que possible que siga vist com un exercici inútil; perquè com s'assenyala no fa pas gaires anys al respecte d'una possible història de la literatura catalana a Mallorca: «Certament el primer que cal fer és plantejar-se si té algun sentit emmarcar un assaig sobre producció literària en un espai geogràfic que no abraça, ni de bon tros, tot el territori de la llengua que és el seu suport natural i l'únic tret que la defineix amb rigor».⁸ I si això es deia a propòsit de la literatura catalana produïda per escriptors nascuts o vinculats a l'illa de Mallorca —un espai geogràfic clarament definit—, els quals en el seu conjunt presenten una innegable personalitat dins de la història de la literatura catalana, què es pot dir d'una possible història de la literatura catalana a l'Aragó? En un moment en què gairebé tothom sembla estar d'acord que dividir una literatura a partir d'uns límits geogràfico-administratius —gairebé sempre arbitraris— és un perfecte absurd, l'absurd és encara més clar en el cas concret de l'Aragó catalanòfon, o de tot l'Aragó, ja que només respon a un fet purament administratiu: haver nascut en una de les tres províncies en què modernament han dividit l'Aragó. Però sembla que aquest fet administratiu —haver nas-

⁷ Sobre el blaverisme o xapurriadisme, que a hores d'ara continua coejant per l'Aragó, vegeu Joaquim MONCLÚS i Artur QUINTANA, *op. cit.*; Hèctor MORET, «La llengua literària en els escriptors d'expressió catalana a l'Aragó», *Revista de Catalunya* (setembre de 1994), pàgs. 108-119; Hèctor MORET, «La llengua literària en els escriptors aragonesos d'expressió catalana», *Rolde. Revista aragonesa de cultura* (octubre-diciembre de 1994), pàgs. 18-27.

⁸ Joan MAS I VIVES, «L'estat actual de la literatura catalana a Mallorca», *Revista de Catalunya*, 1 (octubre de 1986), pàgina 151.

cut a un costat o un altre d'una frontera política—, almenys fins fa poc, ha condicionat de moltes maneres l'ús lingüístico-literari dels escassos escriptors que des de l'Aragó s'han acostat, d'una o d'altra manera, al fet literari. És en aquest últim fet on cal buscar la motivació primera d'aquest treball. Però també és cert que això ja és una altra història, una història que té més a veure amb la sociolingüística que no pas amb la literatura *stricto sensu*. Una història que, per cert, encara s'ha d'explicar, si més no els detalls.

ANTECEDENTS

En romanç, tant la literatura culta aragonesa com la catalana es desenvolupà, històricament, en un primer moment en provençal, dins del món de la lírica trobadoresca. Així al costat dels trobadors, diguem-ne, de nació occitana hi trobem una llarga llista de trobadors de nació catalana i una, de molt més curta, de trobadors de nació aragonesa.

Entre aquests últims només conservem la breu obra, ja en el segle XIV, de Thomàs Périz de Fozes;⁹ en concret dues composicions, l'una de caràcter polític i l'altra de caràcter amorós. I el nom del més antic escriptor aragonès en romanç del qual tenim notícia: Peire de Monzó, trobador del segle XII que és esmentat en un poema de Peire d'Alvernia.¹⁰

Si bé la literatura provençal correspon a la d'una llengua veïna, tant de Catalunya com de l'Aragó, m'ha semblat convenient recordar el naixement comú de la literatura culta en llengua romànica a l'Aragó i Catalunya.¹¹

Al llarg de l'Edat Mitjana, i en especial a partir de la unió dinàstica d'Aragó i Catalunya (1137), les relacions de tot tipus entre aquests dos protoestats, de sempre prou intenses, no van fer sinó augmentar. El català, present a l'Aragó des del mateix moment del naixement d'aquest regne, esdevé, al costat de l'aragonès, llengua dels reis d'Aragó, de la seua cort i de l'administració de la Corona.

Els funcionaris dels reis d'Aragó del casal de Barcelona empraven en la correspondència oficial, al costat del llatí, tant el català com l'aragonès. Així, doncs, no és d'estranyar trobar funcionaris catalans de la Cancelleria reial, com és el cas de

⁹ Martí de RIQUER, «Thomás Périz de Fozes, trobador aragonés en lengua provençal», *Archivo de Filología Aragonesa*, 3 (1950), pàgs. 7-23; M. de RIQUER, *Història de la Literatura Catalana*, I, Ariel, Barcelona, 1982, pàgs. 541-542.

¹⁰ M. de RIQUER, *op. cit.* (1950), pàgs. 8-9.

¹¹ He prescindit d'esmentar en aquest punt l'obra lírica del rei Alfons II d'Aragó, conegut amb el sobrenom del *Trobador*, per entendre que en aquest cas —com els dels seus successors Jaume I i Pere IV, el *Gran*— ens trobem amb uns escriptors-polítics que representen la Corona d'Aragó en el seu conjunt i relacionar-los amb un únic territori d'aquesta corona, ja sia el Regne d'Aragó, el de València, el Principat de Catalunya o qualsevol altre territori de la Corona, fóra injust i, sobretot, inexacte.

l'escriptor barceloní Bernat Metge, que redacten en aragonès documentació oficial. Per contrast tampoc és d'estranyar trobar ciutadans de nació aragonesa vinculats a la Cancelleria que redactaven en català i traduïen, o feien redactar o traduir —com en el cas de Juan Fernández de Heredia (Munébrega, *circa* 1310 – Avinyó, 1396), infatigable divulgador dels historiadors clàssics greco-llatins—¹², textos literaris al català d'originals llatins o aragonesos¹³ i, sobretot, textos originals catalans, llatins i grecs a l'aragonès.

Relacionat amb la Cancelleria i la Cort reials trobem la figura de Guillem Nicolau (? – segona meitat del segle XIV, ?),¹⁴ rector de Maella i traductor, cap al 1390 per encarrec de la reina Violant, al català de vint de les *Heroides* d'Ovidi¹⁵ —cadascuna d'elles precedida d'un breu comentari—, que són una de les primeres mostres de l'Humanisme a la Corona d'Aragó.¹⁶ Guillem Nicolau també fou el traductor al llatí, si més no parcialment, abans de 1375, de les *Cròniques dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona* o *Crónica de San Juan de la Peña*.¹⁷

Les poques dades biogràfiques que tenim i el català sense trets dialectals, propi de la Cancelleria reial, emprat per Guillem Nicolau no permeten afirmar amb seguretat que aquest escriptor fos originari de l'Aragó catalanòfon.¹⁸ Amb tot s'ha de fer ressaltar que es tracta d'un escriptor d'expressió catalana vinculat a les actuals terres catalanes d'Aragó.¹⁹

12 Conrado GUARDIOLA ALCOVER, «Fernández Heredia, Juan», *GEA*, V, pàgs. 1352-1354; Juan Manuel CACHO BLECUA, «Introducción a la obra literaria de Juan Fernández de Heredia», dins *I Curso sobre lengua y literatura en Aragón (Edad Media)*, Institución «Fernando el Católico», Zaragoza, 1991, pàgs. 171-195; Regina af GEIJERSTAM, «Sobre Heredia i el bilingüisme aragonès-català», dins *V Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1979)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pàgs. 495-510.

13 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, I, Barcelona, 1908, pàg. 202.

14 «Nicolau, Guillem», *GEC*, XVI, pàg. 149.

15 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, I, Barcelona, 1908, pàgs. 288, 361-363, i II, Barcelona, 1921, pàg. CVI; A. RUBIÓ I LLUCH, «Joan I Humanista i el primer període de l'humanisme català», *Estudis Universitaris Catalans*, 10 (1917-1918), pàgs. 1-117 (en especial pàgs. 58-60).

16 Una part d'aquesta traducció la publicà Andreu Balaguer i Merino amb el títol «Fragment inèdit de la IV Heroida d'Ovidi trelladada al català en lo segle XV» a la revista *La Renaxensa*, 14 (30-V-1875), pàgs. 491-495, a partir d'un fragment de la traducció de Guillem Nicolau que es conserva en la Biblioteca de Catalunya. L'únic manuscrit complet de la traducció de Guillem Nicolau de les *Heroides* d'Ovidi es conserva a la Biblioteca Nacional de París (Manuscrit espanyol 583).

17 Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «La versió llatina de la Crònica General de Catalunya i Aragó», *Estudis Universitaris Catalans*, 21 (1936), pàgs. 343-355, i també dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, I, Barcelona, 1936, pàgs. 343-355; Antonio UBIETO ARTETA, «Notas sobre la Crónica de San Juan de la Peña», *Pirineos*, 17/18 (1950), pàgs. 463-490; Miquel COLL I ALENTORN, «Cròniques dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona», *GEC*, VIII, pàgs. 360-361.

18 Lola BADIA, «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, I, Quaderns Crema, Barcelona, 1986, pàgs. 79-109.

19 Segons la doctora Lola Badia són en curs de redacció dues tesis doctorals, l'una a la Universitat de Barcelona i l'altra a la de València, sobre la figura i l'obra de Guillem Nicolau.

De qui tampoc tenim prou dades biogràfiques és de Pero Martines (? , segle XV – ciutat de Mallorca, 1463), escriptor d'innegables antecedents familiars aragonesos i autor d'una important obra literària, tant en vers com en prosa, en català.²⁰ La seua actitud política, expressada a *Les cobles contra Diego de Guzman*, escrites amb una forta càrrega d'ironia i anticastellanisme, li valgué les represàlies del rei Joan II, que el féu empresonar i condemnar a ésser cremat a la ciutat de Mallorca el 1463. Des de la presó Pero Martínez escriví *Mirall dels divinals assots*, tractat que dedicà a la muller del lloctinent del rei a Mallorca, el qual, finalment, havia d'executar-lo.

Però Pero Martines, sembla que instalat des de petit a Catalunya, sinó ja nascut, és un producte de la societat cultural de Barcelona i si no fos pel nom —que gairebé sempre trobem escrit Pero— i pel cognom res faria sospitar un possible origen aragonès, en aquest cas molt possiblement de l'Aragó no catalanòfon.²¹

Gairebé a tall anecdòtic cal parlar de Joanot Valero, el qual des de Sarrión, segons Félix de Latassa, «en el año 1497 escribió en lengua lemosina un Opusclo I... *Del Arte de teñir hilos y tejidos de lino, lana y seda*»,²² del qual, deixant de banda aquesta citació de Félix de Latassa, no he localitzat cap altra referència.

Si en el cas dels escriptors fins ara ressenyats ens movem en la nebulosa de les suposicions pel que fa a llurs orígens familiars, en el cas de la família Agustí ja partim de dades més concretes. Així Antoni Agustí de Siscar (Fraga, ?²³ – Valladolid, 1523), vice-canceller de la Corona d'Aragó, fou el pare de Jeroni,²⁴ Pere (Valladolid, ? – Osca, 1572),²⁵ bisbe de Jaca i Osca (1545), i Antoni Agustí i Albanell (Saragossa, 1517 – Tarragona, 1587),²⁶ tots tres amb un paper prou destacable en la vida eclesiàstica, política i intel·lectual en la Corona d'Aragó del segle XVI. Del'únic

20 Martín de RIQUER, «Las poesias de Pero Martínez», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVII (1944); M. de RIQUER, *Obras de Pero Martínez, escritor catalán del siglo XV*, CSIC, Barcelona, 1946; M. de RIQUER, *Història de la Literatura Catalana*, I, Ariel, Sant Joan Despí, 1980, pàgs. 425-453.

21 Per a Félix de Latassa, a partir només del nom i el cognom —clarament d'origen aragonès— de Pero Martines, no hi ha dubte que es tractava d'un escriptor aragonès: *Biblioteca antigua de los escritores aragoneses*, II, Zaragoza, 1746, pàgines 229-230.

22 *Ibidem*, pàgs. 328-329.

23 Malgrat el que diu la GEA: —Fernando SANCHO REBULLIDA, «Agustín, Antonio», I, pàg. 74—, cal suposar que Fraga fou el lloc de naixença d'Antoni Agustí de Siscar, tal com recull la GEC: Eulàlia DURAN I GRAU, «Agustí i de Siscar, Antoni», I, pàg. 296.

24 «Agustí i Albanell, Jeroni», GEC, I, pàg. 296.

25 «Agustí i Albanell, Pere», GEC, I, pàg. 296; MLHA, 1, pàg. 118.

26 V. CÓRDOBA FERNÁNDEZ, «Antonio Agustín y el derecho romano», *Boletín Arqueológico*, 54/55 (1964-1965), pàgs. 65-107; FRANCISCO MIQUEL ROSELL, «Epistolario Antonio Agustín», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 13 (1937-1940), pàgs. 113-202; Eulàlia DURAN, «Antoni Agustí i els cercles humanístics catalans», dins *Jornades d'Història: Antoni Agustí (1517-1586) i el seu temps*, I, Universitat de Tarragona, Tarragona, 1988-1990, pàgs. 261-274; Fernando SANCHO REBULLIDA, Jesús LALINDE ABADÍA i Àngel CANELLAS LÓPEZ, «Agustín Albanell, Antonio», GEA, I, pàgs. 74-76; MLHA, I, pàgs. 116-118; MLHA (Addenda), I, pàgs. 118-120; Eulàlia DURAN I GRAU, «Agustí i Albanell, Antoni», GEC, I, pàg. 296.

dels germans Agustí que s'han localitzat textos publicats en català és d'Antoni Agustí, historiador, humanista i jurisconsult que mantingué nombroses activitats diplomàtiques i realitzà diversos viatges per Europa, cosa que li va permetre conèixer la cultura humanística europea del moment i connectar personal i epistolarment amb figures de gran relleu de la cultura humanística europea del segle XVI. Antoni Agustí, bisbe de Lleida (1561-1576) i arquebisbe de Tarragona (1576-1586), desenvolupà a totes dues ciutats una important labor cultural. Escrigué nombroses cartes en llatí —principalment—, italià i castellà, però no hi constància que ho fes en català.²⁷ Part de la producció escrita d'Antoni Agustí fou recopilada en unes *Opera Omnia* publicades a Luca entre 1765 i 1774 a càrrec de Gregori Mayans i que contenen un únic escrit en català: *Constitució apostòlica contra los bandolers*.²⁸

En canvi, recull nombroses cartes en català el nodrit epistolari de Josep de Calassanç i Gascon (Peralta de la Sal, 1557 – Roma, 1648), fundador de les Escoles Pies i una de les grans figures de l'Església catòlica dels segles XVI-XVII. Entre 1587 i 1589 Josep de Calassanç féu de secretari del capítol del bisbat d'Urgell i de 1589 a 1591 de l'arxiprest de Tremp. El 1592 es traslladà a Roma, on morí cinquanta sis anys més tard.²⁹ Al llarg de tota la vida Josep de Calassanç redactà nombroses cartes en català, en especial entre 1587 i 1591 encara que hi ha constància que encara ho feia el 1638,³⁰ tant en funció dels diferents càrrecs que ocupà en l'administració eclesiàstica del bisbat d'Urgell —cartes que s'han publicat en bona part—,³¹ com en la correspondència privada.

Si Antoni Agustí i Josep de Calassanç són membres de famílies vinculades a les terres aragoneses de llengua catalana, no és aquest el cas de Llorenç Palmireno (Alcanýs, 1514 – València, 1579) i de Gaspar Sala i Berart (Bujaralòs, finals del segle XVI – Perpinyà, 1670).

Llorenç Palmireno, erudit i humanista, després d'haver obtingut les càtedres de retòrica i llatí de Saragossa es traslladà a València, on el 1563 es llicencià en Medicina. De la seua extensa obra³² cal destacar, en relació a la finalitat d'aquest article, els tres volums de *Rhetorica* (1564, 1565 i 1567), on es recullen algunes mos-

27 Dec aquesta informació a la gentilesa d'Antoni Carbonell.

28 Reproduït en *CMA*, 142, pàgs. 104-105.

29 Dionisio CUEVA GONZÁLEZ, «Calasanz Gastón, José de», *GEA*, II, pàgs. 562-563; Joan GALTÉS I PUJOL, «Calassanç, Josep de», *GEC*, V, pàg. 515.

30 Eduard CAMPS CAVA i Joan SANTAEULÀLIA PUJOL, *Guissona*, Barcelona, 1982, pàg. 516.

31 Pere PUJOL I TUBAU, *Sant Josep de Calassanç, oficial del Capítol d'Urgell (1587-1589)*, Barcelona, 1921; Enrique SERRAÍMA CIRICI, «La actuación de San José de Calasanz en Urgel (1587-1589)», *Estudios de Historia Moderna*, IV (1954), pàgs. 207-224; Josep POCH i Miquel PUIG, «El català escrit de sant Josep de Calassanç», *Catalaunia*, 149 (23-XI-1973); Josep POCH i Miquel PUIG, «El cartei de sant Josep de Calassanç», *Catalaunia*, 160 (25-VIII-1974).

32 *MLHA*, XII, pàgs. 224-226.

tres del teatre escolar de l'època que ell mateix escriví amb una rica prosa llatina i on intercalà fragments en català; i el *Vocabulario del humanista* (1569), obra lexicogràfica amb veus al·lusives a animals, plantes, monedes, metalls, etc. amb equivalències llatines, castellanès i catalanes.³³

Gaspar Sala, fill de pares catalans nascut a l'Aragó castellanòfon, fou ordenat sacerdot a Saragossa el 1622 i estudià i ensenyà teologia a Barcelona i Lleida.³⁴ Partidari de Lluís XIII, rei de França, en la guerra dels Segadors, Sala hagué d'exiliar-se a Perpinyà el 1652 amb la caiguda de Barcelona en poder de l'exercit castellà. Gaspar Sala és autor de diversos escrits en defensa de la personalitat política de Catalunya, com a resposta a la pressió centralitzadora dels Austriacs de la meitat del segle XVII,³⁵ alguns dels quals en català: *Sermó chronològich del illustre martyr y Patró inchyt de Catalunya Sant Jordi* (1641), *Secrets públichs, pedra de toch, de les intencions del enemich, y llum de la veritat* (1641),³⁶ traduït del català al castellà, francès i portuguès, *Govern polítich de la Ciutat de Barcelona* (1636),³⁷ etc.

Originari de l'Aragó aragonòfon fou l'arquebisbe de Tarragona (1694-1710) Josep Llinàs i Aznar (Broto, 1635 – Barcelona, 1710),³⁸ defensor de l'ús del català en la predicació en la diòcesi de Tarragona³⁹ i redactor d'algunes pastorals en català⁴⁰ i, segurament, d'un catecisme també en català.⁴¹

Sovint els bisbes d'origen aragonès que han ocupat seus episcopals a Catalunya no s'han estat d'emprar el català en els seus escrits pastorals. A més de Josep Llinàs cal destacar els escrits pastorals⁴² de Pau de Sichar (Estada ? – Barcelona, 1831), bisbe de Barcelona entre 1808 i 1831,⁴³ els de Francesc Veyan i

33 Carme VIDALLER SALINAS, «Palmireno, Juan Lorenzo», *GEA*, IX, pàg. 2546; Eulàlia DURAN I GRAU, «Palmireno, Llorenç», *GEC*, XVII, pàg. 188; Rosa CABRÉ I MONNÉ, «Palmireno, Llorenç», dins *Diccionari de la Literatura Catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1979, pàg. 532; Andrés GALLEGO BARNES, *Juan Lorenzo Palminero (1524-1579). Un humanista aragonés en el Estudi General de Valencia*, Institución «Fernando el Católico», Zaragoza, 1982; Germà COLON i Amadeu-J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1986, pàgs. 87-89; Joan VENY, «La repercusió de l'obra de Lorenzo Palmireno en la filologia catalana», dins *Dialectologia filològica*, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, pàgs. 87-109.

34 Eulàlia DURAN I GRAU, «Sala i Berart, Gaspar», *GEC*, XX, pàg. 159.

35 *MLHA*, XVIII, pàgs. 302-303.

36 *CMA*, 708, pàg. 263.

37 *CMA*, 1.508, pàg. 402.

38 «Llinars i Aznar, Josep», *GEC*, XIV, pàg. 84; *MLHA*, VIII, pàg. 18.

39 Ivon L'ESCOP, *La llengua de l'Església*, Barcelona, s. d. —possiblement 1930—, pàgs. 330-331.

40 *CMA*, 143, pàgs. 105-106.

41 Ivon L'ESCOP, *op. cit.*, pàg. 397.

42 *CMA*, 171, 172, 173 i 174, pàgs. 118-119; *MLHA*, XXI, pàg. 182.

43 Gaspar FELIU I MONFORT, «Sichar, Pablo de», *GEC*, XXI, pàg. 157.

Mola (Tamarit de Llitera, 1734 – Vic, 1815), bisbe de Vic entre 1784 i 1815,⁴⁴ i els de Pantaleó Monserrat (Maella, 1807 – Frascali, Itàlia, 1870),⁴⁵ bisbe de Barcelona entre 1864 i 1870.⁴⁶ Mentre Josep Llinàs i Pau de Sihar eren originaris de l'Aragó aragonòfon, Francesc Veyan i Pantaleó Monserrat ho eren del catalanòfon.

En tots tres casos estem parlant —tot s'ha de dir— d'escrits gairebé administratius on la intervenció dels bisbes sovint es redueix a la signatura o, com molt, a inspirar-ne la redacció, la qual és obra, en general, dels seus col·laboradors.

Pel que sabem fins ara ja no trobarem cap més escriptor aragonès d'expressió catalana —encara que aquesta expressió siga mínima— fins arribar a les primeries del segle XX. Així no tenim constància que el filòsof Esteve Pujasol (Fraga, 1562 – ?, 1641) —malgrat el que diu la *GEC*—⁴⁷ escrigués res en català.⁴⁸ Com tampoc ho feren, si més no en tinc cap referència, escriptors o personatges originaris —d'acord amb el que d'ells diu la *Gran Enciclopedia Aragonesa*, la *Gran Enciclopèdia Catalana* i el *Manual del Librero Hispano Americano*—⁴⁹ de l'Aragó catalanòfon, dels quals hi ha constància que sí que ho feren en castellà o llatí, com són Astruc Rimoc (Fraga, segles XIV-XV), metge i poeta hebreu;⁵⁰ Juan Lorenzo Carnicer (Maella, segle XV), metge;⁵¹ Cebrià Benet (Albelda, 1460 – Roma, 1525), teòleg;⁵² Guillem Pabord (Areny de Noguera, s. XIV – Lleida?, ss. XIV-XV), jurista;⁵³ Juan Gaspar de la Figuera (Fraga, 1537 – Montserrat, 1586), bisbe de Jaca (1578-1583), d'Albarrací (1583-1585) i de Lleida (1585-1586), estretament relacionat, en els últims anys de la seua vida, amb Josep de Calassanç;⁵⁴ Baltasar Amador (Fraga, 1570 – ?, 1621), juris-

44 «Veyan i Mola, Francesc de», *GEC*, XXIV, pàg. 60; *MLHA*, XVI, pàg. 318; Valentí GIRBAU I TÀPIAS, *El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*, col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades de la Universitat de Barcelona, núm. 1915, Barcelona, 1993, pàgs. 380, 399-401.

45 José BADA PANILLO, «Montserrat y Navarro, Pantaleón», *GEA*, IX, pàg. 2311; Antoni PLADEVALL I FONT, «Montserrat i Navarro, Pantaleó», *GEC*, XV, pàg. 401.

46 Malgrat que la majoria dels escrits de Pantaleó Monserrat foren publicats en castellà, en *CMA* s'hi ressenya un full volant en català, signat per aquest clergue maellà, amb el núm. 179, pàg. 120, text que també trobem ressenyat en el *MLHA*, X, pàg. 63: *Per quant se nos ha informat per conducte dels RR. PP. Franciscanos que viuen en Jerusalem...*, Barcelona, Estampa del Hereu de Pau Riera, 1866.

47 «Pujasol, Esteve», *GEC*, XVIII, pàg. 451; José Luis LANA ARMISÉN, «Pujasol, Esteban», *GEA*, X, pàg. 2774; *MLHA*, XIV, pàg. 306.

48 Virgili IBARZ, *El pensament d'Esteve Pujasol*, Institut d'Estudis del Baix Cinca, col. «La Sitja», 8, Calaceit, 1991.

49 Vegeu nota 1.

50 David ROMANO, «Astruc Rimoc», *GEA*, II, pàg. 310; «Astruc Rimoc», *GEC*, III, pàg. 304.

51 Eduardo BALAGUER PERIGÜELL, «Carnicer, Juan Lorenzo», *GEA*, III, pàg. 668.

52 María José SÁNCHEZ USÓN, «Beneto, fray Ciprián», *GEA*, II, pàg. 435; «Benet, Cebrià», *GEC*, IV, pàg. 405; *MLHA*, II, pàg. 164.

53 Mariàngela VILALLONGA, *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Curial Edicions, Barcelona, 1993, pàgs. 168-169.

54 José POCH, «D. Gaspar Juan de la Figuera, obispo y visitador. Sus relaciones con san José de Calasanz», *Analecta Calasanciana*, 8 (1962), pàgs. 353-463; Ramón ESPINOSA CASTELLÀ i Joaquín SALLERAS CLARIÓ, *El ilustre fragatino Gaspar Juan de la Figuera*, AFRAGA-Institut d'Estudis Fragatins, col. «La Sitja», 4, Fraga, 1987.

ta assessor del Justícia d'Aragó;⁵⁵ Melcior Romà i Ferrer (Baells, s. XVI – València, s. XVII), frare dominicà convertit al protestantisme;⁵⁶ Jerónimo Gil de Pina (La Freixneda, 1586 – València, 1650), metge;⁵⁷ Josep Pérez de Secastilla (Benavarri, s. XVII), eclesiàstic;⁵⁸ Jerónimo Escuela (Maella, 1621 – Épila, 1678), eclesiàstic;⁵⁹ Joan de Bayarte Calassanç i Àvalos (Benavarri, 1635 – ?, 1689), militar;⁶⁰ Miguel Antonio Medardo de Aróstegui (Benavarri, s. XVII), polític;⁶¹ Pedro Montañana (Maella, s. XVII-XVIII), boticari;⁶² Gabriel Manuel Abàs Nicolau (Calaceit, s. XVII-XVIII), eclesiàstic;⁶³ Pedro Martir de Buenacasa (Fraga, 1667 – ?, 1708), eclesiàstic;⁶⁴ Josep Marqués i Arnicas (La Ginebrosa, 1680 – Estella, 1730), eclesiàstic;⁶⁵ Roque Alberto Faci (La Codonyera, 1684 – Saragossa, 1744), eclesiàstic;⁶⁶ Agustín Paúl de San Juan Bautista (Estopanyà, 1692 – Barbastre, 1755), eclesiàstic;⁶⁷ Miguel Bosque y Xerique (Maella, 1698 – Saragossa, 1760), metge;⁶⁸ Francisco Pallàs Faró (Benavarri, 1706 – Toquien, Xina, 1778), eclesiàstic;⁶⁹ Juan de Rosa y Bayas (Maella, s. XVIII), metge;⁷⁰ Agustí Sales i Alcalà (Valljunquera, 1707 – València, 1774), eclesiàstic;⁷¹ Andreu Piquer i Arrufat (Fórnoles de Matarranya, 1711 – Madrid, 1772), metge prou conegut;⁷² Gaspar Romeo (Peralta de la Sal, 1712 – Saragossa, 1776), metge;⁷³ Antonio

55 *MLHA*, I, pàg. 301.

56 «Romà i Ferrer, Melcior», *GEC*, XIX, pàg. 476.

57 Emilio BALAGUER PERIGÜELL, «Gil de Pina, Jerónimo», *GEA*, VI, pàg. 1533.

58 *MLHA*, XIII, pàg. 120.

59 *MLHA*, V, pàg. 114.

60 «Bayarte Calassanç i Àvalos», *GEC*, IV, pàg. 329; *MLHA*, II, pàg. 118.

61 *MLHA*, I, pàg. 497.

62 Vicente MARTÍNEZ TEJERO, «Montañana, Pedro», *GEA*, IX, pàg. 2317; *MLHA*, X, pàg. 79.

63 *MLHA*, I, pàg. 15.

64 *MLHA*, II, pàg. 447.

65 *MLHA*, VIII, pàg. 220.

66 Concepción GARCÍA CASTÁN, «Faci, Roque Alberto», *GEA*, V, pàg. 1315; *MLHA*, V, pàgs. 244-245.

67 Dionisio CUEVA GONZÁLEZ, «Paúl, Agustín», *GEA*, X, pàgs. 2599-2600; *MLHA*, XII, pàg. 377.

68 Rosa BALLESTER AÑÓN, «Bosque y Xerique, Miguel», *GEA*, II, pàg. 490; *MLHA*, II, pàg. 355.

69 *MLHA*, XII, pàg. 239.

70 Rosa BALLESTER AÑÓN, «Roda y Bayas, Juan de», *GEA*, XI, pàg. 2908; *MLHA*, XVII, pàg. 175.

71 Concepción GARCÍA CASTÁN, «Sales y Alcalá, Agustín», *GEA*, XI, pàg. 2962; Francesc PÉREZ I MORAGÓN, «Sales i Alcalà, Tomàs Agustí», *GEC*, XX, pàg. 172; *MLHA*, XVIII, pàgs. 315 i 379-380.

72 Emilio BALAGUER PERIGÜELL, «Piquer y Arrufat, Andrés», *GEA*, X, pàgs. 2690-2691; Roger ALIER I AIXELÀ, «Piquer i Arrufat, Andreu», *GEC*, XVIII, pàg. 58; A. SANVISENS MARFULL, *Un médico español del siglo XVIII: El doctor Andrés Piquer*, CSIC, Barcelona, 1953; Enric MOREU-REY, *El pensamiento il·lustrat a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1966; *Diccionario histórico de la ciencia moderna en España*, II, Ed. Península, Barcelona, 1983.

73 Consuelo MIQUEO MIQUEO, «Romeo, Gaspar», *GEA*, XI, pàg. 2927; *MLHA*, XVII, pàg. 417.

Porquet (Purroi, 1713 – Saragossa, 1752), eclesiàstic;⁷⁴ José Antonio Lacambra Sarroca (Benavarri, ? – Saragossa, 1776), metge;⁷⁵ José Laplana y Castellón (Benavarri, 1717 – Tarassona, 1795), eclesiàstic;⁷⁶ Joaquim Clua i Naval (Llaquarri, ? – Tarassona, 1794), eclesiàstic;⁷⁷ Rafael Anglés i Herrero (Ràfels, 1730 – València, 1816), compositor i organista;⁷⁸ Josep Ferrer Beltran (Mequinensa, 1745 – Oviedo, 1815), compositor i organista;⁷⁹ Pío Cañizar Juan (Massalió, 1748 – Alcanyís, 1808), eclesiàstic;⁸⁰ Francesc Tallada i Mola (Tamarit de Llitera, 1762 – El Bruc, 1822), eclesiàstic;⁸¹ Francisco Secanilla (La Sorollosa, 1775 – Calahorra, 1832), compositor musical;⁸² Antoni Plana (Sant Esteve de Llitera, ss. XVIII-XIX), traductor del català al castellà d'obres de Ramon Queraltó;⁸³ José Sobrevía Alvarado (Camporrells, ss. XVIII-XIX), eclesiàstic;⁸⁴ Constantí Bonet i Zanuy (Tamarit, 1808-1878), bisbe de Girona (1862-75) i arquebisbe de Tarragona (1875-78);⁸⁵ Pedro Sabau Larroya (Tamarit, 1808 – Caldas de Besaya, 1879), jurista i lingüista;⁸⁶ M. Dolors Cabrera i Heredia (Tamarit, 1829 – Madrid, ?), escriptora interessada en les llegendes populars de la Llitera;⁸⁷ Joan Antoni Sorribas i Zaidín (Calassanç, 1835 – ?, 1900), advocat i publicista,⁸⁸ etc.

D'Agustí Sales el que es conserva és una primera mostra, fins allà on sabem, de l'interès dels il·lustrats aragonesos pel català d'Aragó. Així en el pròleg que redactà per al *Diccionario Valenciano-Castellano* de Carles Ros, després de fer grans elogis de l'obra del gramàtic valencià que serveix «para mantener en su dignidad, i esplendor el propio Idioma de que usaron nuestros Mayores, desde la gloriosa Conquista de Valencia, i és al presente la vulgar Lengua del País», Sales escriu que

74 Dionisio CUEVA GONZÁLEZ, «Porquet, Antonio», *GEA*, X, pàg. 2730.

75 *MLHA*, VII, pàg. 316.

76 «Plana i Castellon, Josep», *GEC*, XVIII, pàg. 98; *MLHA*, VII, pàg. 374.

77 *MLHA*, 3, pàg. 523.

78 Dionisio PRECIADO RUIZ DE ALEGRÍA, «Anglés Herrero, Rafael», *GEA*, I, pàgs. 196-197; Josep CLIMENT, «Anglès, Rafael», *GEC*, II, pàg. 370.

79 Dionisio PRECIADO RUIZ DE ALEGRÍA, *GEA*, V, pàgs. 1369-1370.

80 Dionisio CUEVA GONZÁLEZ, «Cañizar, Pío», *GEA*, III, pàg. 640; *MLHA*, III, pàg. 127.

81 «Tallada i Móra, Francesc», *GEC*, XXII, pàg. 94; *MLHA*, XXII, pàg. 399.

82 Juan José CARRERAS LÓPEZ, «Secanilla, Francisco», *GEA*, XI, pàg. 3019; «Secanilla, Francesc», *GEC*, XX, pàg. 493.

83 «Plana, Antoni», *GEC*, XVIII, pàg. 97; *MLHA*, XII, pàgs. 312-313; Félix de LATASSA, *Biblioteca nueva de los escritores aragoneses*, VI, pàgs. 85-86.

84 José Francisco FORNIÉS CASALS, «Sobrevía Alvarado, José», *GEA*, XI, pàg. 3102.

85 «Bonet y Zanuy, Constantí», *GEC*, V, pàg. 207.

86 *MLHA*, XVIII, pàg. 210.

87 «Cabrera i Heredia de Miranda, Maria Dolors», *GEC*, V, pàg. 470; *MLHA*, III, pàg. 19.

88 «Sorribas i Zaidín, Joan Antoni», *GEC*, XXI, pàg. 366; *MLHA*, XXII, pàg. 27.

la «Lengua lemosina que era la Cortesana, en que en Aragón, Valencia i Catalunya parlavan los Reyes» i que en «la hermosa, i fertil Población de Valjunquera, en la que yo nací [...], he observado, que en los confines de los tres Dominios, de Aragón, Valencia i Catalunya, se habla con mas pureza el Lemosin, que en lo interior de ellos: i ojála que en la misma Valencia se mantuviera tan puro, como piden su dignidad i esplendor antiguo».⁸⁹ Deixant a part la teoria confusionària sobre el «lemosín»⁹⁰ —denominació que també emprà el pare Faci en l'obra *Aragón, Reyno de Christo, y dote de María SSma.*⁹¹ quan fa diversos comentaris lingüístics, en especial quan esmenta documents en català, en les parròquies de Fraga,⁹² Aiguaviva,⁹³ Calaceit,⁹⁴ Fórnols⁹⁵ i Pena-roja (en aquesta última localitat parla de «lemosín» per indicar l'existència de goigs en català en un pergami conservat al santuari de la Mare de Déu de la Font),⁹⁶ al costat d'uns indefinits «en (aquella) lengua antigua/de aquel Pays» que emprà quan els seus comentaris lingüístics tenen com a referència parròquies de la Ribagorça: Viacamp,⁹⁷ Montanyana⁹⁸ i Benavarri,⁹⁹ denominacions que contrasten amb la de valencià que emprà el pare Faci per referir-se al parlar de la Ginebrosa—¹⁰⁰ ens trobem amb d'un dels primers textos, sinó el primer, d'apologia del català d'Aragó. Això sí —com cal esperar d'un il·lustrat del segle XVIII resident a València—, en castellà.¹⁰¹

⁸⁹ Carlos ROS, *Diccionario valenciano-castellano*, València, 1764. Existeix una edició facsímil d'aquest diccionari: col. «Biblioteca Valenciana», Librerías París-Valencia, València, 1979.

⁹⁰ Inculta nomenclatura emprada a partir del segle XVI —i que encara avui perdura en alguns sectors de la societat valenciana i aragonesa—, en especial entre els erudits del País Valencià, per designar el català medieval.

⁹¹ Zaragoza, 1739-1750. Existeix una edició facsímil d'aquesta obra editada per la Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1979.

⁹² *Ibidem*, 1.ª part, pàg. 15; 2.ª part, pàg. 516.

⁹³ *Ibidem*, 1.ª part, pàg. 16.

⁹⁴ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 531.

⁹⁵ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 46.

⁹⁶ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 62. Sembla que avui aquests goigs estan perduts. Encara a les primeries de l'actual segle es conservaven en el santuari de la Mare de Déu de la Font, d'acord amb el que escriu Maties Pallarés quan, en un article publicat el juny de 1902 al número 103 de *Catalunya Artística*, fa esment de la documentació que es conservava en aquest santuari pena-rogi: «Hi havia, entre altres, un petit pergami y en ell uns goigs dedicats á la Verge de la Font escrits en antiga parla llemosina, impressos á Tarragona l'any 1500. La millor prova de sa antigüetat es que ja alashoras (402 anys enrera) se denominavan en la impressió *Goigs antichs*».

⁹⁷ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 226.

⁹⁸ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 268.

⁹⁹ *Ibidem*, 2.ª part, pàg. 508.

¹⁰⁰ Artur QUINTANA, «Fra Roc Albert Faci, de la Codonyera, folklorista i estudiós del català del segle XVII», *Sorolla't*, 9, pàgs. 9-10.

¹⁰¹ Josep RIBELLES COMÍN, *Biblioteca de la lengua valenciana. Tipografía de la «Revista de Archivos»*, III, núm. 2017, Madrid, 1943, pàgs. 443-447.

La Renaixença, el moviment socio-cultural que a partir de la segona meitat del segle passat revitalitzà, amb menys o més intensitat, l'ús literari de la llengua catalana a gairebé totes les regions del domini lingüístic català, no tingué repercussions immediates en les comarques aragoneses de parla catalana perquè com s'ha dit recentment: «L'Aragó culte i oficial, profundament castellanitzat, no va voler incorporar la llengua catalana a la seva mitologia nacional; i això que al català no li mancaven "mèrits" per a poder esdevenir un bon puntal d'aqueixa mitologia, ja que era una llengua present a l'Aragó des dels orígens i no pas d'importació tardana com el castellà; llengua, a més, pròpia del comtat de Ribagorça, un dels tres nuclis primatius del país, i llengua del gran regne medieval i renaixentista d'Aragó i de la seva expansió mediterrània. Ben altra és l'actitud dels grans escriptors de la Renaixença; ells sí que exalten la Ribagorça independent i mítica, com Milà i Fontanals a la *Cançó del Pros Bernat* —"Comte de Ribagorça i Pallars"— o mossèn Cinto al *Canigó*»¹⁰² o de —afegim— mossèn Antoni Navarro i Grauger (Vilaller, 1869 – Barcelona, 1936) que un xic més tard, des de la Ribagorça administrativa catalana, centra bona part de la seua àmplia obra poètica en la natura i la història de la Ribagorça, exaltant-la com a unitat.¹⁰³

Un comentari apart mereix la novel·la modernista *Eros-Christ* (1908) de Víctor Oliva (Vilanova i la Geltrú, 1884 – Sant Feliu de Codines, 1948), ambientada en bona part en la població de Sopeira i on s'acompanya la descripció del paisatge i els habitants de la Ribagorça oriental de nombrosos diàlegs en el parlar del país.

Però en l'Aragó no ens trobem davant d'un cas com el del País Valencià, les Illes Balears o el Principat de Catalunya, tres territoris històrics que tenen, i sobretot tenien en la segona meitat del segle XIX, el català com a llengua pròpia de la immensa majoria dels seus habitants, territoris que comptaven amb un passat estretament, i gairebé únicament, lligat a aquesta llengua, cosa que no tenia, o millor dit, cosa que no es va vulgué destacar en el cas de l'Aragó.

Malgrat la nul·la repercusió que en un primer moment tingué en terres aragoneses de llengua catalana la Renaixença, hi ha alguns fets relacionats amb aquest moviment socio-cultural i amb escriptors aragonesos nascuts en poblacions catalanòfones d'Aragó que convé destacar. Així Francesc Monfort i Barber (Fraga, 1801 – Torrent de Cinca, 1862)¹⁰⁴ publicà el 1843 en *Lo Verdader català*, primer setmanari

¹⁰² J. MONCLÚS i A. QUINTANA, *op. cit.*, pàgs. 197-198.

¹⁰³ Xavier MACIÀ i COSTA, «Entre la Renaixença i els orígens del Noucentisme. Mossèn Antoni Navarro: vindicació», *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, 2 (1987), pàgs. 117-129; mossèn Antoni NAVARRO, *Pla i muntanya. Antologia poètica*, edició de Joan Cornudella i Xavier Macià, Garsineu Edicions, Tremp, 1994.

¹⁰⁴ Valeriano Carlos LABARA BALLESTAR, «Francisco Monfort y Barber», *Diario del Alto Aragón* (5-XII-1993) [«Cuadernos Altoaragoneses»], pàg. 2; Joaquín SALLERAS i Ramón ESPINOSA, *Fraga y el Cinca: sus puentes y sus barcas*, Amics de Fraga-La casa de Fraga, Barcelona, 1994, pàg. 187.

redactat en català,¹⁰⁵ un llarg article sobre la rendabilitat econòmica de la cria del cuc de seda¹⁰⁶ que l'any anterior havia publicat, en castellà, a Saragossa.¹⁰⁷ S'ha de dir que en la mateixa revista ja s'adverteix que l'article és una traducció, feta pels redactors barcelonins de *Lo Verdader català* a partir d'un original castellà, però no per això deixa d'ésser significativa aquesta col·laboració d'un escriptor de l'Aragó de llengua catalana, en especial si tenim en compte que és produeix en un moment tan matiner en la història de la Renaixença, gairebé en la pre-Renaixença, i que sovint l'escassa prosa d'erudició publicada en català era, en general, traduccions d'originals redactats en castellà, llengua àmpliament majoritària entre els escrits de caràcter erudit publicats en aquells anys a Catalunya.

També es publicà, en traducció del castellà al català, una *Memòria sobre la raxeria dels celtas primitius de la vila de Conques (Lleida)*,¹⁰⁸ obra de Joaquim Manuel de Moner i de Siscar (Fonts, 1822-1907).¹⁰⁹ J. M. de Moner fou jurista i escriptor que s'ocupa en profunditat de la història i la cultura de la Llitera i, sobretot, de la Ribagorça. Fruit de les seues investigacions sobre el passat d'aquestes dues comarques foren una llarga sèrie d'obres de caràcter literari i històric¹¹⁰ molt semblants a les que en aquells anys publicaven els erudits del domini lingüístic català. Malgrat l'interès tan ben definit que mostra per la llengua i el passat literari i històric de la Llitera i la Ribagorça no sabem que J. M. de Moner publicés cap original en català tret, potser, d'una breu col·laboració en una obra miscel·lània¹¹¹ i diversos articles publicats en les *Memòries de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques*,¹¹² tot i reconèixer que la llengua de la Ribagorça és, o era, essencialment català o, en les seues paraules, «lemosín».¹¹³

105 Josep M. CASACUBERTA, *Lo verdader català. Primer òrgan periodístic de la Renaixença*, Barcino, Biblioteca Renaixença, I, Barcelona, 1956.

106 Francesc MONFORT, «Apuntacions per la propagació y millora de la seda, y de las ventatjas que ofereix la morera multicaule ó filipina y la llavor de cuchs trevoltinos», *Lo Verdader català*, 2 (1843), pàgs. 86-91; i 3 (1843), pàgs. 127-148.

107 *MLHM*, X, pàg. 27.

108 Article publicat a *Memorias de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, I (1876-1877), pàgs. 170-177.

109 Eloy FERNÁNDEZ CLEMENTE, «Moner y de Siscar, Joaquín Manuel de», *GEA*, IX, pàgs. 2302-2303; «Moner i de Siscar, Joaquim Manuel de», *GEC*, XV, pàg. 312; *MLHA*, X, pàgs. 24-25.

110 *Historia de la villa ciudad de Tamarite desde tiempos remotos hasta nuestros días*, Fonz, 1876; *Historia de Rivagorza desde su origen a nuestros días* (4 volums), Fonz, 1878-1880; *Biblioteca de escritores ribagorzanos*, Zaragoza, 1884; *Clave onomástica de los apellidos de los pueblos del Alto Aragón*, Zaragoza, 1895, etc.

111 *Album Històric, Pintoresch i Monumental de Lleyda y sa provincia*, I, núm. 33 (Sort), Lleida, 1880, pàgs. 331-343.

112 «Memoria sobre la Villa Lloris», II (1878), pàgs. 12-19; «Catàstre ó cens d'Isona, en temps dels romans», II (1878), pàgs. 79-86. També en aquesta publicació es publicà una breu nota de Francisco Xavier María de Moner y de Siscar: «Comunicació», II (1878), pàgs. 264-265. Molt possiblement es tracta d'un germà de J. M. de Moner però desconeixem tot el que fa referència a F. de Moner.

113 *Historia de la Rivagorza...*, II, pàgs. 458-459; III, pàgs. 221-346.

Cal assenyalar que J. M. de Moner també preparà l'edició dels poemes, tant en castellà com en català, del poeta català Francesc de Moner,¹¹⁴ encara que sembla que amb no gaire encert.¹¹⁵

Joaquim Manuel de Moner pertanyia a una família d'erudits que ja havia donat obres d'erudició històrica sobre Catalunya i Aragó com és un estudi sobre Isona, publicat el 1868,¹¹⁶ de Joaquim Albert Moner de Bardaixí (Fonts, 1774-1845), membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona.¹¹⁷

Amb el seu interès pel passat històric i literari de la Llitera i, sobretot, de la Ribagorça, Joaquim Manuel de Moner fa pensar en els erudits de la Renaixença, en especial catalans i mallorquins, que a partir d'una primera aproximació en castellà, amb estudis, investigacions i diccionaris de diversa mena, al passat històrico-literari de llurs respectius territoris històrics feren possible el sorgiment d'una primera renaixença literària i, més tard, del catalanisme polític. Però la Ribagorça només era, i és, una petita zona gairebé perduda en un extrem del Pirineu aragonès, massa lluny de Saragossa i de Barcelona. A més les obres de Moner, escrites amb més entusiasme que rigor científic —tret que, per altra banda, comparteix amb bona part dels erudits catalans i aragonesos de l'època—, no arribaren a despertar la curiositat dels seus conciutadans.

Brauli Foz i Burgués (Fórnols de Matarranya, 1791 – Borja, 1865),¹¹⁸ escriptor prou conegut que ha estat sovint qualificat com el novel·lista aragonès més important del segle XIX, no mostrà un especial interès per la llengua pròpia de Fórnols, la catalana, en la seua famosa novel·la *Vida de Pedro Saputo* —sovint considerada pels crítics com la més important de la literatura castellana del segle XIX anterior a les novel·les de Pérez Galdós—, la qual és un precedent prou important de la literatura actual en aragonès en intercalar-hi alguns fragments en aquesta llengua, ja que no hi trobem cap referència al català, tot i que en part transcorre en poblacions de l'Aragó de llengua catalana (Benavarri, Tamarit, etc.).

114 *Obras en prosa y verso castellano y catalán, escritos en la época de D. Juan II de Aragón por Francisco de Moner y de Barutell*, Fonz, 1871.

115 Peter COCOZZELLA, «Introducció», dins *Francesc de Moner: Obres catalanes*, Editorial Barcino, col. «Els nostres Clàssics», 100, Barcelona, 1970, pàgs. 93-95.

116 «Colección de inscripciones romanas de la villa de Isona», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II (1868), pàgs. 241-249.

117 Josep Rafael CARRERAS I BULBENA, «Doctor Joaquim Albert de Moner y de Bardagi, arqueòleg-epigrafista», dins *Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis qui il·lustren aquesta acadèmia*, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 100/101 (juliol/desembre de 1928), pàgs. 376-377; «Moner i de Bardaxí, Joaquim Albert de», *GEC*, XV, pàgina 312.

118 Ricardo del ARCO, «Un gran literato aragonés olvidado: Braulio Foz», *Archivo de Filología Aragonesa*, 5 (1953), pàgs. 7-103; José Carlos MAINER BAQUÉ, «Foz y Burges, Braulio», *GEA*, V, pàgs. 1419-1420; «Foz, Brauli», *GEC*, XI, pàg. 295; José Luis CALVO CARILLA, «Segundo centenario de Braulio Foz», *El Bosque* (Zaragoza, enero-abril de 1992), pàgs. 9-18.

Malgrat aquest aparent desinterès pel català s'ha de fer constar que Brauli Foz col·laborà, en castellà, a la *Revista de Cataluña* (1862-1863), fundada per Víctor Balaguer, publicació que aplegava, més que res, estudis històrics, entre els quals, d'acord amb l'article de presentació, «llevarán la preferencia los que se refieren á las provincias que formaron la antigua *Corona de Aragón*»,¹¹⁹ seguint la vella idea de Víctor Balaguer d'agermanar tots els territoris hispànics que configuraren la Corona d'Aragó i que ja l'havia portat a fundar els diaris *La Corona de Aragón* (1854-1857) i *El Conceller* (1856-1857). Entre els articles que Brauli Foz publicà a la *Revista de Cataluña* cal destacar-ne un sobre la llengua catalana en el qual, després de donar testimoniatge de la presència del català (ell en diu, com de costum, «lemosina») al Baix Aragó,¹²⁰ reflexiona sobre els dialectes catalans, destacant-ne cinc, un dels quals seria el «literano»,¹²¹ parlat en poblacions situades entre el Cinca i el Segre i als confins d'Aragó, Catalunya i País Valencià, és a dir al Baix Aragó,¹²² comentari que provocà l'estranyesa en Jerónimo Borau, un altre col·laborador aragonès de la *Revista de Cataluña*.¹²³

Brauli Foz encara presidí, gràcies a l'interès i l'admiració que sempre li manifestà Víctor Balaguer, els Jocs Florals de Barcelona de 1863, on llegí un encès discurs en català defensant l'agermanament de catalans i aragonesos, tot recordant llur gloriós passat compartit.¹²⁴

119 «Prospecto», *Revista de Cataluña*, I (Barcelona, 1862), pàg. 8.

120 «No sé hablar el catalan, pero lo entiendo perfectamente, porque en mi tierra (la que llamamos Baja de Aragón) hay pueblos donde se confunden todas las que se han hablado en España, dominando empero la lemosina con un dialecto casi de ella en cada pueblo. Así que los naturales de ellos tienen mucha facilidad para entender á los valencianos y á los catalanes, y mas si aplican algun cuidado en su trato, como yo he hecho» («De la lengua catalana», *Revista de Cataluña*, II [Barcelona, 1862], pàg. 401).

121 «Cuatro [dialectes] nos han llegado de la lengua griega [...]. Tiene pues aun mas la lengua catalana ó lemosina en estas nuestras provincias, distinguiéndose entre otros el catalan propio, el mallorquin, el valenciano, el ampurdanés, y el que llamaremos literario» (*ibidem*, pàg. 404). S'ha d'entendre *literano* d'acord amb la nota publicada en l'última pàgina del volum segon de la *Revista de Cataluña*: «Entre las erratas de imprenta que se nos han escapado y que el lector corregirá fácilmente, se halla una que no podemos menos que hacer notar. En la página 404, artículo del Sr. Foz sobre la Lengua catalana, hemos puesto en la línea 30 *literario* por LITERANO, que es como debe leerse».

122 «Como entre los dialectos del catalan he nombrado el literario [vegeu nota anterior], y podrá ser que hasta el nombre sea nuevo para muchos, me ha parecido declarar cual es, sin que por eso insista en que se conserve el nombre. Es pues el que se habla en algunos pueblos entre el Cinca y el Segre, especialmente en Tamarite. Y tambien es muy parecido y casi el mismo el que se habla en varios pueblos de nuestra Tierra Baja entre Cataluña y Valencia, habiendo sido sus pobladores despues de la reconquista, aragoneses de los llanos y de las montañas, catalanes de las riberas del Segre y aun del centro de Cataluña, y algunos antiguos pobladores» (*ibidem*, pàgs. 406-407).

123 «Braulio Foz escribía en la *La Revista de Cataluña* que el catalán literario era el de algunos pueblos (?) en el Cinca y el Segre, especialmente en Tamarite, y aun el de pueblos de la Tierra-baja entre Cataluña y Valencia, habiendo sido sus pobladores (despues de la Reconquista) aragoneses de llanos y montañas, catalanes de las riberas del Segre y aun del centro de Cataluña y algunos antiguos pobladores» (Jerónimo BORAU, *Diccionario de Voces Aragonesas*, 2.ª edición, Zaragoza, 1908, pàg. 125).

124 «Discurs del M. I. Sr. President del Consistori», dins *Jochs Florals en Barcelona en 1863*, Barcelona, 1863, pàgs. 17-21.

Víctor Iranzo (Fontanete, 1850 – València 1890),¹²⁵ originari de l'Aragó castellanòfon i resident a la ciutat de València des dels dotze anys, és un poeta prou important en la Renaixença del País Valencià. Formà part de l'Ateneu Científic i Literari i fou un dels fundadors de Lo Rat Penat (1878) i de l'Ateneu Mercantil (1879). Obtingué la flor natural als Jocs Florals de València de 1885. La seua obra poètica en català, recollida en el volum *Poesies*, es publicà el 1900 acompanyada d'un pròleg de Teodor Llorente, el més conegut representant de la Renaixença al País Valencià. L'obra de Víctor Iranzo tingué una àmplia difusió en el seu moment i encara avui és objecte de l'atenció dels historiadors especialitzats en aquest període de la literatura catalana al País Valencià.¹²⁶

Finalment cal parlar d'Eduard Llanas Jubero (Binèfar, 1843 – Saragossa, 1904),¹²⁷ membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, figura de gran relleu entre els escolapis de Catalunya, director del col·legi Samà de Vilanova i la Geltrú, el qual publicà nombrosos treballs en castellà i signà un esporàdic article en català, molt possiblement traducció d'un original castellà.¹²⁸

ESCRITORS DE L'ARAGÓ NO CATALANÒFON EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX: ESCRIURE TAMBÉ EN CATALÀ

A partir de la segona meitat del segle XIX, i en especial en les primeres dècades del segle XX, s'intensificà l'emigració aragonesa a Catalunya, i més en concret a Barcelona i poblacions veïnes. Era una immigració provinent, en gran part, del terç oriental d'Aragó i del Pirineu aragonès, és a dir de localitats catalanòfones o aragonòfones, cosa que s'ha de tenir en compte, entre altres coses, per explicar la tradicional ràpida assimilació lingüística i aclimatació cultural a Catalunya de la immigració aragonesa. Evidentment en els cas d'aragonesos catalanòfons no es tracta tant d'una assimilació lingüística com d'una aculturació a la societat urbana i industrial de la ciutat de Barcelona.

Si bé es tractava d'una immigració en principi no gaire lletrada, els seus components més jòvens ja reveren un grau superior d'instrucció i, sobretot, es trobaren amb un teixit social que afavorirà llurs inquietuds intel·lectuals. Alguns d'aquests aragonesos vinguts en la infància o joventut a Catalunya desenvoluparen una obra en català com a creadors literaris.

¹²⁵ Julio MONZÓN ROYO, «Iranzo y Simón, Víctor», *GEA*, VII, pàg. 1847; «Iranzo i Simón, Víctor», *GEC*, XIII, pàg. 143; *MLHA*, VII, pàg. 104.

¹²⁶ *Lectura popular. Biblioteca d'autors catalans*, VIII, núm. 129, Barcelona, s. d., pàgs. 193-224.

¹²⁷ Dionisio CUEVA GONZÁLEZ, «Llanas y Jubero, Eduardo», *GEA*, VIII, pàg. 2123. Joan FLORENSA, «Llanas i Jubero, Eduard», *GEC*, XIII, pàg. 513; *MLHA*, VIII, pàg. 5.

¹²⁸ «Excursió col·lectiva al plà comprés entre lo Segre y lo Cinca», *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, XI (1889), pàgs. 2-30.

Entre els aragonesos d'origen no catalanoparlant que en un moment o altre empraren el català en els seus escrits en el primer terç del segle ens trobem amb personalitats com Juan Moneva y Puyol (Venta de Pollos, Valladolid, 1871 – Saragossa, 1951), Felip Coscolla i Plana (Graus, 1880 – Barcelona, 1940), Alfons Nadal (Barbastre, 1880 – ?, després de 1943), Àngel Samblancat i Salanova (Graus, 1885 – Mèxic, 1963), Gaspar Torrente i Español (Campo, 1888 – Barcelona, 1970), Tomàs Tusó i Temprado (Sarinyena, 1892 – Mèxic, ?) i Jesús Ulled i Altemir (Osca, 1894 – Barcelona, 1968). S'ha de dir que si bé tots aquests escriptors són, des d'una perspectiva literària, d'escàs relleu en canvi tenen al seu favor ésser els testimonis d'una realitat social i, d'alguna manera, d'una part de la història recent de la llengua catalana.

Segurament que una revisió amb més profunditat de les publicacions literàries i paraliteràries editades a Barcelona en el primer terç del segle XX, i d'abans encara, faria augmentar la llista d'aquests escriptors —escriptors entesos, com sempre, en el sentit més ampli possible de la paraula— aragonesos d'expressió catalana.

Juan Moneva,¹²⁹ l'únic d'aquests escriptors que no es pot qualificar de cap de les maneres d'immigrant, és una figura força remarcable en la història recent de les relacions culturals catalano-aragoneses.

Moneva, nascut a Castella de pares aragonesos, es traslladà de ben menut a la ciutat de Saragossa, on fou catedràtic de Dret de la Universitat de Saragossa especialitzat en dret aragonès i català. Sincerament interessat en la llengua i la cultura catalana, fou soci del Centre Català de Saragossa i redactor de la secció de cultura del butlletí, redactat en català, d'aquest centre (1911-1916?); membre, des de 1901, de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i membre corresponent de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans el 1950, en plena època de persecució de la cultura catalana. Fou mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona el 1919,¹³⁰ on s'empresà com «una representació migrada y pobra, però coral y plena d'entusiasme, d'aqueixos milers d'aragonesos qu'han après de llur mares, com a llengua nadiva, 'l català»;¹³¹ i presidí els de Lleida el 1917. Profundament catòlic, Juan Moneva col·laborà des de Saragossa, en un català arcaïtzant après en els llibres medievals, en algunes publicacions catalanes: *La Paraula Cristiana*,¹³² *Butlletí del*

¹²⁹ Luis HORNO LIRIA, «Moneva y Puyol, Juan», *GEA*, IX, pàgs. 2303-2305; «Moneva Puyol, Juan», *GEC*, XV, pàg. 315; José Antonio GIMÉNEZ-ARNAU, «Un entrañable y desconocido amigo de Cataluña», *Destino*, 801 (Barcelona, 13-XII-1952) (reproduït a Luis HORNO LIRIA, *Don Juan Moneva visto por sus contemporáneos*, Institución «Fernando el Católico», Zaragoza, 1983, pàgs. 37-43); Luis HORNO LIRIA, *En torno a D. Juan Moneva*, Institución «Fernando el Católico», Zaragoza, 1983; *MLHA*, X, pàgs. 26-27.

¹³⁰ «Discurs de gràcies», *Jochs Florals de Barcelona*, 1910, pàgs. 141-145.

¹³¹ *Ibidem*, pàgs. 143-144.

¹³² «Al marge de la història», III (1926), pàgs. 321-328; «Problemes pedagògics», IV (1926), pàgs. 319-324; «Joguines», IV (1926), pàgs. 530-532.

Centre Excursionista de Lleida,¹³³ *Vida lleidatana*,¹³⁴ el diari *El Matí* de Barcelona (1929-1936) i, en castellà, a la revista aragonesista *El Ebro*, editada a Barcelona entre 1919 i 1936. Juan Moneva també emprà un català arcaïtzant en la correspondència que mantingué amb l'erudit matarranyenc Pío Membrado (Bellmunt de Mesquí, 1851-1923).¹³⁵

Felip Coscolla residí des de la infància a Barcelona,¹³⁶ escultor de professió i dramaturg ocasional, publicà les obres dramàtiques *El pes de la raça* (1924), *El Flagell* (Olot, 1924)¹³⁷ i *La Pubilla* (1936). També col·laborà, en castellà i català, a la revista aragonesista *El Ebro*.

Alfons Nadal,¹³⁸ novel·lista, traductor i periodista, residí des de jove a Barcelona, estudià Dret a la Universitat de Barcelona, col·laborà al diari *La Publicitat* i a l'*Arxiu de Tradicions Populars*. En col·laboració amb Francesc Madrid escrigué una comèdia en tres actes, *Aventura sentimental d'una minyona*,¹³⁹ i publicà en català alguns contes¹⁴⁰ i novel·les breus: *La Penedida*,¹⁴¹ *Josep II, Rei*¹⁴² i *La dona de l'aigua*.¹⁴³

Àngel Samblancat, polític i periodista, residí de molt jove a Barcelona, llicenciat en Dret per la universitat d'aquesta ciutat, intervingué molt activament en els cercles d'obrers anarquistes de la Barcelona de primers de segle i fou elegit diputat a Corts el 1931.¹⁴⁴ Autor d'una extensa obra literària i periodista en castellà, estrenà

133 «De la sessió de l'Homenatge a Enric Arderiu», 2 (2.ª època) (abril-juny de 1926), pàgs. 19-25.

134 *Gentilesa*, 30 (Lleida, 15-VII-1927), pàg. 185.

135 J. MONCLÚS i A. QUINTANA, *op. cit.* (1989), pàg. 200.

136 «Coscolla i Plana, Felip», *GEC*, VIII, pàg. 257.

137 Aquesta obra es publicà, dividida en sis parts, el 1927 a *El Ebro*, des del número 119 (abril) al 124 (setembre).

138 «Nadal, Alfons», *GEC*, XVI, pàg. 45; *MLHA*, X, pàg. 398.

139 Anna VÁZQUEZ I ESTÉVEZ, *Catàleg de manuscrits de teatre en català de l'Institut del Teatre*, Departament de Cultura, Barcelona, pàg. 192 (núm. 1183).

140 *Les paraules del savi*, *L'avi Brau*, *El negat faceciós*, «Els contistes catalans», núm. 14 (31-V-1924), Barcelona.

141 Col·lecció «La novel·la d'ara», núm. 43, Barcelona, 1924.

142 Col·lecció «La novel·la d'ara», núm. 57, Barcelona, 1924. Una segona edició d'aquesta novel·la breu es publicà dins *La dona de l'aigua* (vegeu nota posterior). De *Joan II, Rei* Prudenci Bertrana escrigué una escenificació: Col. «Catalunya teatral», núm. 60, Barcelona, 1934.

143 «Biblioteca de la Rosa dels Vents», núm. 16. «Quaderns literaris», núm. 163 (Barcelona, 1937). Aquest volum conté els contes *La dona de l'aigua*, *Nit de difuns*, *L'Apoteosi del «Manco»* (traduïts del castellà per Miquel Llor) i *L'Avi Brau*, a més de la novel·la breu *Josep II, Rei*.

144 José Luis MELERO, «En el centenario del nacimiento de Ángel Samblancat», *Rolde*, 33-34 (enero-marzo de 1986), pàgs. 23-25; Lluís CAPDEVILA, *La nostra gent. Àngel Samblancat*, Llibreria Catalònia (col. «Quaderns Blaus»), Barcelona, s. d. —provablement 1927 o 1928—; Francisco CARRASQUER, «Samblancat y Salanova, Ángel», *GEA*, XI, pàgs. 2966-2967; Neus SAMBLANCAT MIRANDA, «Ángel Samblancat. El otro león de Graus», *El Ribagorzano*, 25 (Graus, marzo de 1983) (3.ª època), pàg. 32.

en català al Teatro Apolo de Barcelona *La Revolució al meu barri*.¹⁴⁵ Director de *La Campana de Gràcia*, setmanari satíric, republicà i anticlerical, i de *L'Esquella de la Torratxa* (1917), de característiques semblants a *La Campana de Gràcia*, col·laborà en castellà a *El Ebro* i a *Un enemic del poble* (1917-1918), revista dirigida per Joan Salvat-Papasseit amb qui Samblancat mantingué una estreta amistat que el portà a escriure el pròleg del primer llibre del poeta de la Barceloneta, *Humo de fábrica*. Samblancat col·laborà en català en nombroses revistes: *L'Opinió*,¹⁴⁶ *Frontal*,¹⁴⁷ *Lleida*,¹⁴⁸ *Barceloneta Sur-Mer*, etc. i traduí al català l'obra teatral *La Batalla del Marne* de Jaume Brossa.

Gaspar Torrente, figura cabdal de l'aragonesisme polític anterior a la guerra del 36, fou el fundador dels periòdics nacionalistes aragonesos *El ideal de Aragón* (Graus-Barcelona, 1930-1932) i *Renacimiento Aragonés* (Barcelona, 1935-1936), i del primer partit nacionalista aragonès, Estado Aragonés (1934). Col·laborador habitual en català i, sobretot, en castellà a *El Ebro*,¹⁴⁹ es donà a conèixer a l'opinió pública amb un article en català publicat el 21 d'agost de 1917 a *La Publicitat* amb motiu de la mort d'Enric Prat de la Riba, primer president de la Mancomunitat de Catalunya.

Gaspar Torrente escrigué nombrosos articles en català i en castellà en defensa i divulgació del seu ideal nacionalista aragonès, articles que en bona part han estat recollits recentment en volum.¹⁵⁰ Entre les revistes en les quals col·laborà amb articles en català cal destacar *El Ebro*, *L'Opinió*, *La Humanitat* (1932-1933) —òrgan de l'Esquerra Republicana de Catalunya— i *Diari de Barcelona. Estat català* (1936).

Abans d'acabar la guerra civil Gaspar Torrente va emmudir com a polític aragonesista —i com articulista—, però això no el salvà de ser empresonat pel règim franquista. Posat en llibertat el 1940, mena a partir d'aquest any una vida de silenci públic fins el moment del seu traspàs.

145 Edicions de la Rambla, Barcelona, 1927.

146 «L'orientació del liberalisme», 1 (18-II-1928), pàg. 3; «Preceptiva eugènica», 4 (10-III-1928), pàg. 2; «El mite de la pau», 8 (7-IV-1928), pàg. 1; «Latifundi i absentisme», 12 (5-V-1928), pàg. 4; «Restauració obrera», 99 (16-V-1930), pàg. 10; «El règim polític a la presó», 103 (13-VI-1930), pàg. 16; «L'etern retorn», 106 (4-VII-1930), pàg. 7.

147 Núm. 1 (16-I-1931), pàg. 2.

148 «L'art de fer novel·les», 109 (desembre de 1929), pàgs. 17-18.

149 De fet en les pàgines d'aquesta revista aragonesista publicaren articles bona part dels immigrants aragonesos de la Barcelona del primer terç del segle XX amb inquietuds polítiques i/o culturals, tant de l'Aragó catalanòfon (Maties Pallarés, Isidre Comas Macarulla «Almodávar» [Tamarit de Llitera, ? - Barcelona, 1932] —que també col·laborà en la revista *Arxiu de Tradicions Populars* i, amb assiduitat, al *Boletín del Centro Aragonés de Barcelona*, ja des del primer número [1-V-1909]—, Pere Pach, Josep Colomina, etc.) com de la resta de l'Aragó: Felip Coscolla, Àngel Samblancat, etc.

150 Després de la mort del general Franco la figura política de Gaspar Torrente ha estat rescatada de l'oblit pel nacionalisme aragonès, cosa que ha generat una important bibliografia de la qual cal destacar-ne l'article: Antonio PEIRÓ, «Gaspar Torrente: Un siglo de nacionalismo aragonés», *Rolde. Revista de Cultura Aragonesa*, 46-47 (octubre de 1988 - març de 1989), pàgs. 24-27, i un parell de treballs monogràfics: Enric JULIÀ, *Gaspar Torrente. Entre Catalunya i l'Aragó*, Xarxa Cultural, col. «Llibres de Ponent», 2, Barcelona, 1988; i Antonio PEIRÓ, *Gaspar Torrente. Cien años de nacionalismo aragonés*, Rolde de Estudios Nacionalista Aragonés, Zaragoza, 1988. Aquestes dues monografies, a més de presentar exhaustives bio-bibliografies de Gaspar Torrente, publiquen àmplies mostres dels seus articles, entre els quals cal destacar, per al propòsit d'aquesta monografia, els redactats en català.

Tomàs Tusó, metge i militant, successivament i al costat de Joaquim Maurín, de la Federació Comunista Catalano-Balear, del Bloc Obrer i Camperol i del Partit Obrer d'Unificació Marxista, en representació del qual fou conseller d'Higiene i Sanitat de l'ajuntament de Barcelona durant la guerra civil,¹⁵¹ publicà uns pocs escrits en català a les revistes *L'Opinió*¹⁵² i *L'Hora*.¹⁵³

Jesús Ulled, periodista i polític, és co-autor, amb Jaume Durany i Bellera, de l'obra teatral *El diví vagabund Dant Alighieri*, representada a Barcelona el gener de 1913 i publicada aquell mateix any.¹⁵⁴ Jesús Ulled intervingué, com els seus germans Rafael (Sarinyena, 1885 – Barcelona, 1937)¹⁵⁵ i Josep (Sarinyena, 1888 – Barcelona, 1929),¹⁵⁶ molt activament en la política barcelonina des de les files del Partit Radical d'Alejandro Lerroux. Jesús Ulled ostentà el 1931 el càrrec de tinent d'alcalde de l'ajuntament de Barcelona i la presidència del Sindicat de la Premsa de Barcelona.

Per finalitzar aquest apartat dedicat als escriptors aragonesos d'expressió catalana nascuts a l'Aragó no catalanòfon em caldrà parlar, ni que sia breument i per no deixar ningú a l'ordinador —malgrat el seu accidental caràcter aragonès—, d'Anna Canalias i Mestres (Magallón, 1886 – Molins de Rei, 1934), filla de pares catalans, que ja des dels sis mesos d'edat visqué a Molins de Rei.¹⁵⁷ Anna Canalias és una poetessa evocadora de mons medievals que publicà alguns reculls de poemes: *Líriques*, *Natura* i *Sonets erudits*, a més d'alguns poemes esparsos a la revista *Catalana*.¹⁵⁸

ESCRITORS DE L'ARAGÓ CATALANÒFON EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX: ESCRIURE D'ARAGÓ DES DE CATALUNYA

Com ja s'ha dit, la colònia d'immigrants aragonesos a Barcelona abans de la guerra era molt nombrosa —la més nodrida després de la valenciana, amb més del 8% de la població de la capital de Catalunya l'any 1930— i molts d'aquests immigrants aragonesos eren originaris de l'Aragó catalanòfon. D'entre aquests immigrants sorgiren alguns escriptors, en sentit ampli, que empraren el català en la publi-

151 «Tusó i Temprado, Tomàs», *GEC*, XXIII, pàg. 177.

152 «Necessitat d'una educació i d'una cultura obrera», 93 (23-XI-1929), pàg. 1; «Contra les ficcions», 122 (24-X-1930), pàg. 6.

153 «Cal pendre posicions», 24 (20-VI-1931), pàgs. 1-2.

154 Jaime JORDÁN DE URRIÉS Y AZARA, «Ulled Altemir, Jesús», *GEA*, XII, pàgs. 3271; «Ulled i Altemir, Jesús», *GEC*, XXIII, pàg. 219.

155 Luis GERMÁN ZUBERO, «Ulled Altemir, Rafael», *GEA*, XII, pàg. 3271; «Ulled i Altemir, Rafael», *GEC*, XXIII, pàg. 220.

156 «Ulled i Altemir, Josep», *GEC*, XXIII, pàgs. 218-219.

157 Camil GEIS, «Ana Canalias», *Revista de Gerona*, 17 (1961), pàg. 33.

158 «Poesies», *Lectura popular*, núm. 234, vol. 14, (Barcelona, s. d.), pàgs. 193-224.

cació dels seus escrits. Són escriptors que publicaren textos sense cap tret dialectal —si de cas algun barcelonisme escadusser— que no es diferenciaven, des del punt de vista lingüístic, de qualsevol altre escriptor nascut fora dels Països Catalans que hagués emprat el català en les seues obres, inclosos, naturalment, els escriptors nascuts en l'Aragó no catalanòfon que més amunt s'han ressenyat.

Però si en aquest últim cas són escriptors que no inclouen cap aspecte aragonès en els seus escrits en català —tret de Gaspar Torrente i Juan Moneva—, els escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon ho fan, des de perspectives molt diverses, d'una manera gairebé absoluta. Així Maties Pallarés i Gil (Pena-roja, 1874 – Barcelona, 1924), Joan Cabré i Aguiló (Calaceit, 1882 – Madrid, 1947) i Marian Galindo i Garcia (Calaceit, 1873-1917), tots tres estretament vinculats al *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, donaren a conèixer diversos articles en català en revistes catalanes d'erudició i de difusió cultural.

També caldrà parlar de tres autors ribagorçans que escrigueren en català des de Barcelona: Pere Pach i Vistuer (Roda d'Isàvena, 1862 – Barcelona, 1945), Aureli Joaniquet i Extremo (Forcat, 1895 – Barcelona, 1963) i Joaquim Maurín i Julià (Bonansa, 1896 – Nova York, 1973); i dos de maellans: Pau Gargallo i Catalan (Maella, 1881 – Reus, 1934) i Francesc Giraldos i Albesa (Maella, 1878 – ?, 1945).

Maties Pallarés¹⁵⁹ és autor en castellà de l'extensa monografia sobre la història del Matarranya¹⁶⁰ i un polifacètic erudit interessat per l'arqueologia, la història, la lingüística i la etnologia de Catalunya i Aragó.¹⁶¹ Vinculat a l'aragonesisme polític, Maties Pallarés centrà moltes de les seues investigacions en el Matarranya, i en especial en Pena-roja, la seua vila natal. Fruit dels seus afanys d'investigador i d'excursionista són nombrosos articles en català, de temàtica molt diversa, publicats al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*,¹⁶² a *El Ebro*,¹⁶³ al *Butlletí de Dialectologia Catalana*,¹⁶⁴ a *l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*,¹⁶⁵ al *Butlletí del Club Monta-*

159 «Pallarès i Gil, Maties», *GEC*, XVII, pàg. 159.

160 *La Caja de Valderrobres o de Peña Aznar la Gaya. Noticias históricas de Valderrobres, Fuentespalda, Mezquin, Beceite y Torre del Compte, Alcañiz*, 1905.

161 *MLHA*, XII, pàg. 239.

162 «Costums que es perden», 24 (Barcelona, 1914), pàgs. 255-258. Una part d'aquest article s'ha publicat recentment a Artur QUINTANA, *El català a l'Aragó*, Curial, Barcelona, 1989, pàgs. 211-213.

163 «Lliveralitat de nostres reis», 3 (20-II-1919), pàgs. 3-4.

164 «Vocabulari de Pena-roja (Baix Aragó)», 9 (1921), pàgs. 69-72.

165 «El solutrià de Sant Julià de Ramis:El cau de les Goges», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXV-XX*, VI (1923), pàgs. 425-431. D'aquest article Lluís Pericot publicà una ressenya al *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, 1 (1923), pàgs. 168-169; «Cultura Neolítica i Eneolítica. Exposició dels jaciments prehistòrics de la Valltorta», pàgs. 454-457; «Els sepulcres megalítics del Baix Empordà», pàgs. 491-493; «Els sepulcres megalítics a l'Alt Urgell. Galeria coberta de Puig-ses pedres (Santa Maria de Corcó)», pàgs. 493-501, i «Excavacions a Olèrdola», pàgs. 598-599. En col·laboració amb Lluís Pericot: «Els jaciments asturians del Montgrí», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXXI-XXV*, VII (1931), pàgs. 27-39, i «La primera edat de ferro», pàgs. 61-64.

*nyenc*¹⁶⁶ de l'Associació de Ciències Naturals i Excursions amb seu a Barcelona —Maties Pallarés n'era soci i, alhora, president de la Secció d'Arqueologia, Arquitectura i Prehistòria d'aquesta societat l'any 1912—; i una molt interessant sèrie d'articles d'excursionisme cultural a la revista *Catalunya Artística*,¹⁶⁷ articles que, en part, recentment s'han publicat aplegats en volum.¹⁶⁸

La polifacètica personalitat de Maties Pallarés fa que siga molt possible encara trobar més escrits publicats en català en revistes barcelonines dels primers anys del segle XX¹⁶⁹ o encara inèdits.¹⁷⁰

Joan Cabré, arqueòleg de formació autodidacta,¹⁷¹ membre —com Maties Pallarés— de l'Associació de Ciències Naturals i Excursions el 1912, col·laborador de l'Institut d'Estudis Catalans i membre des de 1907 —com Santiago Vidiella— de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, publicà a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* un parell d'articles sobre les investigacions arqueològiques que dugué a terme al poblat de Sant Antoni de Calaceit.¹⁷² Però aviat els treballs d'ar-

¹⁶⁶ «Prehistòria», 2-3 (febrer-març de 1912), pàgs. 14-17; «M. Cartailhac al Club Montanyenc», 4-5 (abril-maig de 1912), pàgs. 32-33; «Església i castell de Vallderroures», 11-12 (novembre-desembre de 1912), pàgs. 88-97; «Excursió per les riberes de l'Algàs i el Matarranya», 1 (segona època) (juny de 1922), pàgs. 13-15; i 2 (segona època) (setembre de 1922), pàgs. 5-9. Aquest últim article, resum d'una conferència feta el 1919 per Maties Pallarés al Club Muntanyenc, es publicà, en versió castellana, en els números 24 (20-II-1920), pàgs. 6-7, i 26 (20-III-1920), pàgs. 3-4, de la revista *El Ebro*.

¹⁶⁷ «Una excursió per l'Aragó català. Santuari de la Mare de Déu de la Font», 90 (6-III-1902), pàgs. 136-138; «Benifasà. Un fet en la vida de Jaume I El Conqueridor», 92 (20-III-1902), pàgs. 173-174; «Excursions per l'Aragó català. Més notícies del Santuari de la Mare de Déu de la Font», 103 (5-VI-1902), pàgs. 356-358; «Monuments de Catalunya. Monastir de Sant Cugat del Vallès», 109 (17-VII-1902), pàgs. 459-461; «Monuments de Catalunya. El pont del Diable», 114 (21-VIII-1902), pàg. 540; «Excursions per l'Aragó català. Vall-de roures», 5 (2.ª època) (11-VIII-1904), pàgs. 77-79. Aquest últim article, notablement ampliat, es publicà en el número 11-12 del *Butlletí del Club Montanyenc* (vegeu nota anterior).

¹⁶⁸ *Articles matarranyecs i altres escrits de Maties Pallarés*, a cura d'Hèctor Moret, Associació Cultural del Matarranya, col·lecció «Lo Trull», 2, Calaceit, 1993.

¹⁶⁹ Sobre Maties Pallarés, a més d'articles d'Andrés GIMÉNEZ SOLER, L. PÉREZ TREMPADO, Gaspar TORRENTE, Julio CALVO ALFARO, Santiago VIDIELLA, Isidre COMAS «Almogávar» i Timoteo COLOMINAS publicats als números 95 (desembre de 1924), 96 (gener-febrer de 1925) i 97 (maig de 1925) d'*El Ebro. Revista Aragonesista*; el de Francesc MARTORELL i TRABAL publicat a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXXI-XXV*, VII (1931), pàg. 214, i la necrològica de Pere BOSCH-GIMPERA publicada al *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, 3 (1925), pàgs. 110-111, convé consultar l'article de Desideri LOMBARTE «Maties Pallarés Gil, emigrant pena-rogi», *La Comarca*, 49 (Alcañiz, 27-VII-1989), pàg. 17, article reproduït a *Sorolla't*, 7 (Calaceit, abril de 1990), pàgs. 16-17, que conté una amena i breu biografia i una bona part de la bibliografia coneguda d'aquest erudit pena-rogi del primer terç del segle XX. Altres articles sobre la personalitat de Maties Pallarés són: Enrique José VALLESPÍ, «D. Matías Pallarés Gil», *Aragón*, 235 (Zaragoza, abril-mayo-junio de 1955), pàg. 18; Enrique PUCH FONCUBERTA, «Maties Pallarés i la història de Peña de Aznar La Gaya», *Gaceta del Matarranya*, 17 (Valderrobres, mayo-junio de 1990), pàg. 7.

¹⁷⁰ E. J. VALLESPÍ, «Romance catalán recogido en Peñarroya de Tastavins (Teruel)», *Cæsaraugusta*, 7-8 (1957), pàgines 137-139.

¹⁷¹ Jorge EIROA GARCÍA, «Cabré Aguiló, Juan», *GEA*, II, pàg. 539; «Cabré i Aguiló, Joan», *GEC*, V, pàg. 462; *MLHA*, III, pàg. 15.

¹⁷² «Espoli funerari, amb diadema d'or, d'una sepultura de la primera Edat del Bronze de Montilla (Còrdova)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXV-XX*, VI (1923), pàgs. 539-546, i *Esteles ibèriques ornamentades del Baix Aragó*, pàgs. 629-641.

queologia de Joan Cabré el dugueren a Madrid, lluny del Matarranya i de Barcelona, seu de les revistes catalanes d'arqueologia.¹⁷³

Marian Galindo, llicenciat en Dret i en Filosofia i Lletres per la Universitat de Saragossa, fill del general carlí Josep Galindo i Vidiella (Calaceit, 1820-1879),¹⁷⁴ fou membre corresponent de la Reial Acadèmia de la Història i de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Traslladat a Tortosa, col·laborà al *Diario de Tortosa* (1912) i a *El Restaurador* de Tortosa i publicà alguns opuscles¹⁷⁵ i nombrosos articles d'investigació històrica sobre poblacions del bisbat de Tortosa, en castellà, a *La Zuda*, revista d'erudició editada a Tortosa entre 1913 i 1933, i al *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* i dos breus articles, en un català marcadament tortosí o, si es vol, calaceità a *La Zuda*.¹⁷⁶ Animat pel historiador tortosí Francesc Mestre i Noé, escrigué una monografia en català sobre la guerra dels Segadors a Tortosa que no arribà a publicar-se.¹⁷⁷

Pere Pach, autodidacta de formació, molt interessat per l'excursionisme i la història de la seua vila natal —Roda d'Isàvena— i de la Ribagorça en general, publicà, a més de l'extensa monografia en castellà sobre la catedral de Roda¹⁷⁸ i un llarg article, també en castellà, sobre excursions pel Noguera Ribagorçana,¹⁷⁹ tres llargs articles en català sobre història i excursionisme —les dues grans passions de

173 Sobre Joan Cabré i la seua obra vegeu Ramon Viñas i Vallverdú, *Prehistòria de la Vall del Matarranya*, El Llamp, Barcelona, 1982, i Juan Cabré Aguiló (1882-1982). *Encuentro de Homenaje*, Institución «Fernando el Católico», Zaragoza, 1984.

174 Julio Víctor Brioso y Mayral, «Galindo y Vidiella, José», *GEA*, VI, pàg. 1475.

175 *MLHA*, VI, pàg. 25.

176 «Mobiliari d'una casa rica de Tortosa a mitat del segle XV», 96 (juny de 1921), pàgs. 89-91, i «Trescentistes i quatrecentistes tortosins», 106 (maig de 1922), pàgs. 73-76.

177 «Quan ja tenia algunes quartilles escrites vaig inclinar-lo a escriure-les en català i a que dices l'esperit dels historiadors castellans a n'aquella epoca (...) Als pocs dies me va llegir a la Còsta dels Capellans les noves quartilles compòstes en llengua catalana, confesant-me que l'ús de l'idioma propia dona mes forsa a l'escriptor. L'únic argument que ell posava en contra del meu desig era la mescolansa aragonesa que s'observa en lo lèxic calaceità, però això fou facil d'arreglar i passà endavant en la seua empresa. La dita obra alhora que històrica té aires de novela graciosament amenisada. Com ell diu en la introducció, totes les notes històriques les va traure del *procés que la cort o curia del Veguer seguí als sublevats i de la Correspondencia i Llibre de provisions d'aquell any (1640)* (...) Per certes deficiències tipogràfiques aqueixa obreta no va ser estampada i en l'exemplar que jo he vist apareix aixís la portada: *La Revolució de Tortosa / de l'any 1640 / descrita per / un curiós Averiguador*. Impremta Foguet 1915. Forma un volum en octau major de 125 pàgines» (citat de Francesc Mestre i Noé, «D. Marian Galindo i Garcia», *La Zuda*, 49 [31-III-1917], pàgs. 36-41). Aquest article de Francesc Mestre conté una breu però substanciosa bio-bibliografia de Marian Galindo. Santiago Vidiella publicà també un article en castellà amb motiu de la mort del seu conciuatà a *La Zuda*, 50 (30 d'abril de 1917), pàgs. 62-63, amb el títol «Mariano Galindo Garcia».

178 *Reseña histórica de la antigua e ilustre ciudad (hoy villa) ribagorzana de Roda*, Barcelona, 1899; *MLHA*, XII, pàg. 139.

179 «Itinerarios por la cuenca del Noguera Ribagorzana», *Montaña, Anales del Centro Excursionista de Cataluña*, Barcelona, 1939-1945, pàgs. 184-194.

Pere Pach— al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*¹⁸⁰ i un quart a la revista *D'Ací i d'Allà*¹⁸¹ —articles que recentment s'han publicat aplegats en volum—¹⁸² i una breu col·laboració a l'*Arxiu de Tradicions Populars*.¹⁸³

Aureli Joaniquet,¹⁸⁴ advocat, redactor del diari barceloní *El Noticiero Universal* i polític, residí a Barcelona des dels set anys i publicà en català, durant la II República espanyola, una obra de dret en defensa dels interessos dels terratinents catalans¹⁸⁵ i en castellà un manual de dret mercantil,¹⁸⁶ a més de diverses col·laboracions a la *Revista de Derecho Comercial*.

Compromès amb el règim polític vencedor de la guerra civil —fou nomenat procurador a Corts directament pel general Franco i ocupà el càrrec de regidor de l'ajuntament de Barcelona en la dècada dels anys quaranta—, a partir de 1943 Joaniquet es dedicà a les activitats professionals dins de l'economia catalana, allunyant-se de qualsevol activitat sospitosa de catalanisme, i ja només escrigué alguns textos polítics, evidentment en castellà, en defensa del règim franquista¹⁸⁷ i sobre el dret mercantil.¹⁸⁸

Joaquim Maurín, destacat dirigent en la dècada dels anys 20 de diverses organitzacions revolucionàries —primer de la CNT i més tard de la Federació Comunista Catalano-Balear del Partit Comunista d'Espanya—, fou fundador del Bloc Obrer i Camperol (1932) i, amb Andreu Nin, del Partit Obrer d'Unificació Marxista (1935), totes dues organitzacions de l'esquerra comunista.

180 «Excursió de l'Éssera a l'Isàvena a través del Turbó», 343 (agost de 1923), pàgs. 229-247 (es publicà una versió en castellà, obra d'*Almogávar* —pseudònim de l'escriptor i polític Isidre Comas i Macarulla, de Tamarit de Llitera— d'aquest article a la revista aragonesista, editada a Barcelona, *El Ebro*, núms. 93 [juny de 1924], 121 [juny de 1927], 123 [agost de 1927], 124 [setembre de 1927], 125 [octubre de 1927] i 126 [novembre de 1927]); «El bisbat de Roda», 361-362 (juny-juliol de 1925), pàgs. 181-202 (una versió en castellà d'aquest article, adaptada i actualitzada per Antoni Pach i Buira, amb el títol *El Obispado de Roda. Bosquejo histórico*, es publicà a Barcelona el 1976); «Autobiografia», 456 (maig de 1933), pàgs. 185-202.

181 «La nit de Nadal a Núria i Ull de Ter», vol. III, 1 (gener de 1919), pàgs. 23-30.

182 *Pere Pach i Vistuer: Articles ribagorçans i altres escrits*, edició a cura d'Hèctor Moret, Instituto de Estudios Altoaragoneses, col. «Cosas Nuestras», 11, Huesca, 1991.

183 «Geografia folklòrica», fascicle 7, pàg. 11. Possiblement també «Geografia folklòrica», fascicle 4, pàg. 217.

184 «Joaniquet i Extremo, Aureli», *GEC*, XIII, pàg. 255; *MLHA*, VII, pàg. 196.

185 *La reforma agrària a Catalunya. Defensa de la propietat rústica catalana i disposicions de caràcter agrari que deuen tenir-se en compte*, Barcelona, 1933.

186 *Los préstamos sobre mercancías en las leyes mercantiles*, Barcelona, 1930.

187 *Calvo Sotelo. Una vida fecunda. Un ideario político. Una doctrina económica*, Santander, 1939, i Alfonso Sala Argemí, conde de Egara, Madrid, 1955.

188 «El derecho en los estatutos de las corporaciones mercantiles medievales», dins *Miscel·lània BORRELL I SOLER*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1962, pàgs. 215-246.

Joaquim Maurín, personalitat política prou coneguda,¹⁸⁹ estudià magisteri a Lleida, on residí i exercí de mestre. Més tard es traslladà a Barcelona, on visqué fins el 1936. Empresonat els primers dies de la guerra civil, fou deixat lliure el 1947 i s'exilià als Estats Units, on exercí d'agent literari.

Si bé Maurín és més conegut pels seus llibres, opuscles i articles en castellà d'anàlisi marxista sobre la realitat política i econòmica de Catalunya i d'Espanya, no són pas escadussers els seus articles polítics publicats en català, sovint sota el pseudònim de «Mont-Fort», en la premsa catalana de l'esquerra comunista anterior a la guerra del 36: *L'Opinió*,¹⁹⁰ *Avant!* (1934-1935),¹⁹¹ *L'Hora*, tant en la primera (1930-1932)¹⁹² com en la segona època (1934-1936)¹⁹³ d'aquesta revista, així com en la primera (1932)¹⁹⁴ i en la segona època de *Front* (1935-1936),¹⁹⁵ etc.¹⁹⁶

Pau Gargallo, escultor prou conegut,¹⁹⁷ és l'únic d'aquests escriptors d'expressió catalana nascuts a l'Aragó catalanòfon que publicaren a Catalunya del qual he localitzat un text de creació clarament literària —un breu conte d'inspiració decadentista— publicat, qual l'escultor tenia devuit anys i encara no havia definit amb

189 Carlos FORCADELL ÁLVAREZ, «Maurín Juliá, Joaquín», *GEA*, VIII, pàgs. 2201-2202; Pere GABRIEL, «Maurín i Juliá, Joaquim», *GEC*, XV, pàg. 20.

190 «Socialisme i anarquisme. Pau Iglesias i Anselm Lorenzo», 9 (14-IV-1928), pàg. 7; «Socialisme i anarquisme. El proletariat català no és anarquista», 21 (7-VII-1928), pàg. 8; «Socialisme i anarquisme. L'anarquisme no és revolucionari», 30 (8-IX-1928), pàg. 7; «Enquestes de L'Opinió», 39 (10-XI-1928), pàgs. 1-2; «Pablo Iglesias i el pabloiglesisme», 45 (22-XII-1928), pàg. 5.

191 Revista editada a París pels exiliats de Catalunya a conseqüència dels fets d'octubre de 1934, dirigida per Joaquim Maurín, on tots els articles es publicaren sense signar.

192 «Els aventurers de la revolució», 3 (14-I-1931), pàg. 13; «Lenin», 4 (21-I-1931), pàg. 4; «El cicle de sis anys», 7 (11-II-1931), pàg. 6; «Desdoblament polític», 9 (25-II-1931), pàg. 4; «La segona revolució», 12 (18-III-1931), pàg. 6; «Les lliçons del passat», 17 (23-IV-1931), pàg. 3; «Les tres etapes del problema català», 27 (11-VII-1931), pàg. 1; «Ortega i Gasset i la Dictadura», 31 (8-VIII-1931), pàg. 4; «L'Opinió de Joaquim Maurín», 33 (22-VIII-1931), pàg. 4; «Impunisme, no», 34 (29-VIII-1931), pàg. 2.

193 «On va l'esquerra», 18 (25-VIII-1934), pàg. 4; *ibidem*, 19 (1-IX-1934), pàg. 4; «Els socialistes de nou l'oposició parlamentària», 27 (9-II-1935), pàg. 4; «Bloc del moviment obrer i de la petita burgesia?», 28 (15-II-1935), pàg. 4; «El problema de la tripe unitat de la classe treballadora», 30 (1-III-1935), pàg. 4; «Vers la unitat internacional de la classe obrera», 31 (8-III-1935), pàg. 4; «A propòsit d'un manifest del Partit Socialista», 36 (12 d'abril de 1935), pàg. 4; «L'enfonsament definitiu de la III Internacional», 42 (25-V-1935), pàgs. 3-4; «L'ofensiva contra les Joventuts Socialistes», 43 (6-VI-1935), pàg. 4; «La coalició socialista republicana», 57 (10-I-1936), pàg. 1.

194 «Recordant... Matteoti», 1 (9-VII-1932), pàg. 7; «El BOC contra la guerra!», 4 (30-VII-1932), pàg. 1; «Ferrer», 8 (22-X-1932), pàg. 8; «Trotski al país d'Hamlet», 15 (17-XII-1932), pàg. 8.

195 «La desfeta de les dretes», 1 (7-XII-1935), pàg. 3; «L'esdevenidor de la política a Catalunya», 2 (13-XII-1935), pàg. 1; «La coalició socialista republicana», 6 (10-I-1936), pàg. 1; «Endavant vers una desfeta aclaparadora de la reacció!», 7 (17-I-1936), pàg. 1; «El govern Azaña», 12 (21-II-1936), pàg. 4.

196 Víctor ALBA, *El marxisme a Catalunya, 1919-1939: Història del BOC* (volum I) i *Joaquín Maurín* (volum IV), Ed. Pòrtic, Barcelona, 1974 i 1975; Antoni MONREAL, *El pensamiento político de Joaquín Maurín*, Ed. Península, Barcelona, 1984.

197 Manuel GARCÍA GUATAS, «Gargallo Catalán, Pablo», *GEA*, VI, pàgs. 1501-1502; Emili BOU I CABRÉ, «Gargallo i Catalán, Pau», *GEC*, XI, pàg. 475.

prou claredat l'orientació dels seus afanys creadors, a la revista de filiació modernista *Joventut*.¹⁹⁸

Pau Gargallo residí a Barcelona des dels set anys. Dedicat per complet a l'escultura i el dibuix, a partir de 1903 fa llargues estades a París, on acabà fixant la residència, però mantenint sempre vives les amistats barcelonines i el contacte amb els cercles artístics catalans.

Al llarg de la seua vida Gargallo emprà el català en la redacció del seu diari personal, al costat del francès i el castellà. L'ús d'una o altra llengua venia determinat pel lloc de residència on es trobava l'escultor maellà en el moment de redactar el seu diari.¹⁹⁹

Francesc Giraldo, periodista especialitzat en crítica artística i taurina i en bibliofília, publicà nombroses ressenyes d'exposicions i retrats literaris d'artistes residents a la Barcelona de començaments de segle en la revista cultural de clara inspiració modernista *Catalunya Artística*,²⁰⁰ en col·laboració amb Antoni Ferrer i Codina estrenà i publicà l'extensa obra teatral *L'Escolanet de la Pobla* (1902); i cap a 1929, publicà en castellà, amb el pseudònim d'«El licenciado Flechilla», ressenyes de curses de braus i diversos articles de bibliofília²⁰¹ al diari *El Noticiero Universal* de Barcelona. Amb tot són ben poques les notícies que tenim d'aquest periodista maellà.²⁰²

ESCRIURE EN CATALÀ DES D'ARAGÓ: SANTIAGO VIDIELLA

Si els escriptors aragonesos d'expressió catalana que s'han examinat fins ara no deixen entreveure, a través de la llengua dels seus escrits, cap característica que faça endevinar quins eren de llengua materna catalana i quins no —perquè tots emprem en els seus escrits un català literari sense cap, des d'una perspectiva geo-

¹⁹⁸ «Somni i realitat», 26 (9-VIII-1900). Recentment aquesta breu narració s'ha reproduït a la revista *Desperta Ferro*, 8 (hivern de 1991), pàg. 15.

¹⁹⁹ Gargallo, 1881-1981. *Exposició del Centenari*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1981, pàgs. 62-63.

²⁰⁰ «Gent notable de Catalunya. Joseph Campeny», 102 (29-V-1902), pàg. 335; «Saló Parés», 107 (3-VII-1902), pàg. 432; «Gent notable de Catalunya. Rafel Atché», 108 (10-VII-1902), pàg. 443; «Artistas joves de Catalunya. Sebastià Juñer Vidal», 110 (24-VII-1902), pàg. 477; «En el Saló Parés», 110 (24-VII-1902), pàgs. 484-485; «Saló Parés», 112 (7-VIII-1902), pàg. 519; «Els cartells de las festas de la Mercé», 114 (21-VIII-1902), pàg. 550; «Gent notable de Catalunya. Eusebi Arnau», 115 (28-VIII-1902), pàg. 556; «Al Saló Parés. L'exposició Gelabert», 121 (9-X-1902), pàgs. 663-664; «Gent jove notable de Catalunya. Carles Pellicer», 122 (16-X-1902), pàg. 667; «En el saló Parés. L'exposició Juñer Vidal», 122 (16-X-1902), pàgs. 677-678; «Isidre Nonell», 125 (6-XI-1902), pàg. 719; «Al Saló Parés», 125 (6-XI-1902), pàg. 731; «Joseph Piquet», 128 (27-XI-1902), pàgs. 783-785, i «Al Saló Parés», 128 (27-XI-1902), pàg. 795.

²⁰¹ Bona part d'aquests articles es publicaren en volum: *Ensayo de una biblioteca de libros, folletos y papeles humildes*, Barcelona, 1931.

²⁰² A. LÓPEZ DE ZUAZO ALGAR, *Catálogo de Periodistas Españoles del siglo XX*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1981.

lingüística, característica especial—, en el cas de Santiago Vidiella i Jassà (Calaceit, 1860-1929) no és així de cap de les maneres.

Santiago Vidiella, fill d'una família de llauradors acomodats de Calaceit, estudià Dret a Saragossa, on es llicencià el 1881.²⁰³ Tornat a Calaceit, es dedicà a l'exercici de l'advocacia, l'administració de les propietats familiars i a la investigació sobre el passat i el present del Baix Aragó. Interessat per la història, l'arqueologia, el dret consuetudinari, l'economia i les tradicions populars de la seua comarca, Santiago Vidiella fundà a Calaceit, el 1884, el setmanari *El Confín aragonés* i col·laborà, sempre en castellà, en nombroses revistes tant d'Aragó com de Catalunya (*La Zuda* de Tortosa, *El Ebro* de Barcelona, *Heraldo de Teruel*, *Linajes de Aragón*, *El Eco del Guadalope* d'Alcanyís, *Tierra Baja* d'Alcanyís, *Revista de Aragón* de Saragossa, *Revista de Derecho Privado*, *Heraldo de Aragón* de Saragossa, etc.).

Vidiella col·laborà, com Maties Pallarés i Joan Cabré, amb la secció d'arqueologia de l'Institut d'Estudis Catalans i participà en les campanyes arqueològiques que, sota la direcció de Pere Bosch i Gimpera, aquest organisme dugué a terme en el Matarranya entre 1914 i 1918.²⁰⁴ També col·laborà en el *Diccionari Català/Valencià/Balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll²⁰⁵ i en el *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya* d'Antoni Griera, i fou membre, com Joan Cabré, de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona a partir de 1907 i, com el mateix Joan Cabré, Maties Pallarés i Isidre Comas Macarulla, fou membre de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria.

Santiago Vidiella és autor d'una molt interessant monografia històrica sobre Calaceit,²⁰⁶ però l'activitat intel·lectual per la qual és més conegut al Matarranya, i al Baix Aragó en general, és per la publicació del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, important revista de periodicitat trimestral que durant tres anys (1907-1909) donà a conèixer els treballs d'investigació històrica, d'arqueologia, de geografia i, en general, d'erudició comarcal d'un nodrit grup d'investigadors del Baix Aragó —amb Santiago Vidiella al capdavant—²⁰⁷ entre els quals cal destacar, com a col·laboradors més habituals, tres investigadors que hem ressenyat una mica més amunt entre els escriptors originaris de l'Aragó catalanòfon que publicaren textos en català: Maties Pallarés, Joan Cabré i Marian Galindo. D'altres col·laboradors del

²⁰³ José Ignacio MICOLAU ADELL, «Vidiella Jassà, Santiago», *GEA*, XII, pàgs. 3333-3334; «Vidiella i Jassà, Santiago», *GEC*, XXIV, pàg. 99; J. I. MICOLAU ADELL, «Labor y ahorro: Regeneracionismo y pequeña burguesía agraria», *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, 1 (Alcañiz, abril de 1981), pàgs. 125-136.

²⁰⁴ «Las antigüedades ibéricas de Calaceite», *La Zuda*, 88 (octubre de 1920), pàgs. 180-184.

²⁰⁵ Ricard SOLANA, «La visita de Mossèn Alcover a Calaceit», *Sorolla't*, 9 (juliol de 1992), pàgs. 11-15.

²⁰⁶ *Recitaciones de la historia política y eclesiástica de Calaceite*, Alcañiz, 1896.

²⁰⁷ Sobre la importància del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* vegeu Joan COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, vol. VI, pàgs. 185-186.

*Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*²⁰⁸ només sabem que publicaren textos d'erudició en castellà, tot i ésser naturals de la mateixa comarca del Matarranya, com en el cas de Juan Pío Membrado²⁰⁹ i Lorenzo Pérez Temprado.

Malgrat l'interès que mostrà per la història i la cultura popular del Matarranya,²¹⁰ Santiago Vidiella, fins allà on sabem, no publicà en vida cap text en català, però, segurament influït per mossèn Alcover, al qual coneixia des de 1901, per la gent de *La Zuda* de Tortosa i en general per les institucions i intel·lectuals catalans amb els quals col·laborà en diversos moments de la seua vida, escrigué en el català de Calaceit —en una ortografia vacil·lant de base castellana— els textos d'una breu sèrie de conferències que, tot barrejant costums, història, etnologia i economia, féu el 1916, a petició de la Junta de l'Orfeó de Calaceit, als seus conciutadans calaceitans. Es tracta d'uns textos prou amens, plens d'erudició local, que recentment s'han publicat per primera vegada,²¹¹ tret d'uns veus fragments publicats al *Diccionari Català-Valencià-Balear*.²¹² Són els primers textos literaris, fins allà on sabem, escrits a l'Aragó en català —encara que Vidiella no l'anomenarà mai així, sinó calaceità— d'un escriptor nascut, *nodrit e fet* a l'Aragó catalanòfon. Però Vidiella, com assenyala José Ignacio Micolau en el pròleg que féu per a l'edició dels textos d'aquestes tres conferències, té una consciència lingüística escindida,²¹³ una escissió que deixa, per una part, el castellà per a la cultura i l'oficialitat i, per una altra part, el parlar de Calaceit —aquell «que ha fet lo niu entre l'Algars i lo Matarranya, entre los

208 *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, Saragossa, 1907 i Tortosa a partir del número de març-juny de 1908 fins el tancament d'aquesta publicació periòdica. Existeix una edició facsímil editada pel Centro de Estudios Bajoaragoneses a Saragossa el 1982.

209 *MLHA*, VIII, pàg. 431.

210 E. J. VALLESPÍ, «Notas inéditas de Santiago Vidiella Jasá (1860-1929) sobre folklore local de Calaceite (Teruel)», *Cæsaraugusta*, 11-12 (1958), pàgs. 174-189; *Labor y ahorro. Conferencia dada por D. Santiago Vidiella a la Sociedad Fomento del Bajo-Aragón en el teatro de Alcañiz el día 18 de Mayo de 1913*, Zaragoza, 1913. Text reproduït al *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, 1 (abril de 1981), pàgs. 137-160.

211 Santiago VIDIELLA JASSÀ, *Pa de Casa. Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit*, edició a cura de Walter Heim i Artur Quintana, presentació de José R. Bada i pròleg de José Ignacio Micolau Adell, Diputación General de Aragón, col. «Pa de Casa», 2, Zaragoza, 1984.

212 Si bé no es pot assegurar que la totalitat dels materials aplegats per Santiago Vidiella s'hagen publicat, tot fa pensar que ha estat així perquè les quatre úniques entrades («Basturreria», «Canallada», «Desmadeixament» i «Gaiteria») que hem localitzat dins del DCVB que contenen cites textuais d'escrits de Santiago Vidiella són preses de l'escrit *Los Apóstols*, text inclòs en *Pa de Casa. Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit*.

213 «Vull fer una menuda reflexió sobre l'actitud de Vidiella enfront de la seua llengua. Una nota marginal, escrita en veu baixa —si val l'expressió—, mos ajude a il·lustrar esta qüestió. Al manuscrit de *Pa de casa. Convèrses sobre còses passades y presents de la vila de Calaseit. Añ 1916* (sic), Vidiella escriu en castellà lo següent: "Pero, con gran sorpresa mía, ocurrió que la primera lección de mis parlas caseras no obtuvo sino una atención tibia de (los oyentes), y precisamente por la novedad de venir puesta en su lenguaje de cada día, y de cada casa, hecho que no me explico ni trato de aquilatar, aunque me agrada si es que significa una tendencia y un voto a la permanencia e imperio del castellano en estas cosas serias". Crec que tot lo que acabem de veure, mos parle d'una realitat d'ahir i d'avui: la d'una consciència lingüística escindida, molt comú als catalano-parlants del Baix Aragó» (*ibidem*, pàg. 17).

Germanells de Maella i la Vall Rovira»²¹⁴ per a les coses més nostrades, com el «pa de casa».

ESCRIURE EN CATALÀ DES D'ARAGÓ: LA RIBERA DEL CINCA I JOSEP COLOMINA

També *nodrits e fets* en una població de l'Aragó catalanòfon, en aquest cas Fraga, són els quatre escriptors que col·laboraren amb textos en català —també en un català amb ortografia vacil·lant, però sense aparent voluntat de segregacionisme lingüístic— en la revista fragatina *La Ribera del Cinca*: Andrés Calucho Soldevilla (Fraga, 1886-1957), Felipe Lafuerza Villagrasa (Fraga, 1875-1947?), Salvador Miralles Lax (Fraga, 1870 – Terrassa, 1935) i Rogelio Regales Aresté (Fraga, 1911 – Panamà?, 1968?).

El 1929 un nodrit grup de propietaris agrícoles del Baix Cinca, sobretot de la ciutat de Fraga, fundaren l'«Asociación en defensa del cultivo de la higuera» per tal de protegir i fomentar el conreu i la comercialització de les figues, el cultiu comercial més important al Baix Cinca en aquells anys. Aquesta associació publicà, en castellà i amb periodicitat setmanal, la revista *La Ribera del Cinca* amb el propòsit de defensar els interessos econòmics dels seus associats i, també, per donar a conèixer i difondre la cultura i les tradicions del Baix Cinca.

Així en *La Ribera del Cinca* no només trobem escrits de caràcter polític i econòmic —sempre en castellà—, sinó també escrits literaris en castellà i, per a recollir millor les tradicions fragatines en ocasions —en paraules dels editors—, «en el lenguaje familiar fragatino». Amb aquest últim propòsit hi col·laboraren els quatre autors fragatins adés esmentats, amb més o menys regularitat, al llarg dels tres anys (1929-1931) en què es publicà *La Ribera del Cinca*, amb articles i poemes escrits en el català de Fraga.²¹⁵

El més constant d'aquests quatre escriptors fragatins fou Andrés Calucho, que signà totes les seues col·laboracions a *La Ribera del Cinca* amb l'acròstic-pseudònim d'«Ancasol». Andrés Calucho va cursar durant dotze anys estudis al Seminari de Lleida; tornat a Fraga, s'ocupà d'un petit comerç familiar (una botiga de queviures al carrer Major de Fraga) i publicà a *La Ribera del Cinca* poemes carregats d'un entusiasmat amor a la seua ciutat i alguns, pocs, textos en prosa de caràcter costumista i líric.²¹⁶

²¹⁴ *Ibidem*, pàg. 36.

²¹⁵ Recentment s'han publicats aplegats tots els textos en català apareguts a *La Ribera del Cinca* en *Escrits en català a «La Ribera del Cinca» (Fraga, 1929-1931)*, edició a cura d'Hèctor Moret, Institut d'Estudis del Baix Cinca, col. «La Sitja», 7, Calaceit, 1991.

²¹⁶ A més de les col·laboracions a *La Ribera del Cinca*, recentment s'ha publicat un poema inèdit d'Andrés Calucho a «Novetat editorial», *Batecs*, 9 (setembre de 1990), pàg. 10.

Andrés Calucho, a la manera de Santiago Vidiella, escriu en una nota manuscrita, conservada en l'arxiu familiar, que redactarà les col·laboracions a *La Ribera del Cinca* en el parlar de Fraga, però se servirà d'unes regles ortogràfiques que vol ajustades a la transcripció fonètica i, alhora, empeltades de normativa ortogràfica castellana amb algunes concessions a la catalana: «El autor confiesa que no posee ciencia en la ortografía fragatina, dialecto catalán-valenciano, por lo que ha observado más la fonética que las reglas ortográficas»,²¹⁷ principi que seguiran la resta dels col·laboradors de *La Ribera del Cinca*.

Felipe Lafuerza, propietari agrícola, fou el prosista més fecund i destre dels quatre escriptors que col·laboraren en català a *La Ribera del Cinca*, on publicà catorze curts articles costumistes —i un en col·laboració amb Andrés Calucho—, articles que recullen amb amenitat i frescura els costums, la parla i la vida quotidiana de la ciutat de Fraga en els anys immediatament anteriors a la proclamació de la II República espanyola.²¹⁸

Salvador Miralles, que estudià al Seminari de Lleida i fou rector de Vilanova de Sixena i de Miralsot, publicà una única prosa en català a *La Ribera del Cinca*, encara que prou extensa i amb un estil prou amè, de caràcter marcadament costumista. Tanmateix sembla que encara es conserven en poder de familiars seus alguns escrits inèdits en català i «fragatí».²¹⁹

També són de caràcter costumista els dos curts articles que publicà Rogelio Regales, llicenciat en Medicina per la Universitat de Barcelona, en *La Ribera del Cinca*. Malgrat ésser el col·laborador més jove dels quatre que publicaren en *La Ribera del Cinca* desconexim gairebé del tot la trajectòria personal de Rogelio Regales.

Fou llastima que l'experiència del grup d'escriptors que se servien del català en llurs col·laboracions a *La Ribera del Cinca* —en un català marcadament dialectal però amb una qualitat literària prou remarcable, com ja observava el 1929 l'escriptor lleidatà Ramon Xuriguera en un article que publicà, a partir d'una visita que féu a la ciutat de Fraga, aquell mateix any—²²⁰ es veés truncada amb l'adveniment de la II República espanyola el 1931.

²¹⁷ *Escrits en català...*, pàg. 6.

²¹⁸ Un article de Felipe LAFUERZA, «Som ú no som», publicat primer a *La Ribera del Cinca*, es reproduí, respectant l'ortografia original, a *El Ebro. Revista aragonesista*, 161 (octubre de 1930), pàg. 9.

²¹⁹ Carmen PORTOLÉS LAX, «Carta al president de l'IEBC-IEA», *Batecs*, 12 (juny-setembre de 1991), pàg. 13.

²²⁰ «Recorreguérem la població, l'Ajuntament, algun indret de l'horta i després ens trobàrem reunits en un local que porta per títol "Los amigos de Fraga". Aquesta és una entitat creada per defensar els interessos de la població (...). El nucli de socis més cultivat edita un periòdic setmanal anomenat "La Ribera del Cinca". És una fulla purament local potser no massa sobrada d'interès. Hi ha, però, una aportació que per ella sola justifica la publicació del periòdic. I el realment curiós és que és de les més llegides. Es tracta d'unes pàgines escrites en el que ells diuen fragatí. El fet té importància i no el volem passar per alt.

Finalment, per completar la llista d'escriptors que des de l'Aragó publicaren textos en català en el primer terç del segle XX, s'ha de sumar a l'obra del grup de *La Ribera del Cinca* i de Santiago Vidiella la figura de Josep Colomina i Viu (Tamarit de Llitera, 1858? – ?, després de 1930), autor en castellà d'un opuscle de matemàtiques aplicades²²¹ i de diverses col·laboracions a *El Ebro*,²²² de qui ens han arribat unes curtes cobles de caràcter costumista d'escassa volada literària, redactades en el primer terç del segle XX en ortografia acastellanada, semblant a l'emprada pels col·laboradors de *La Ribera del Cinca* i per Santiago Vidiella.²²³

L'ENLLAÇ: EDMON VALLÈS

En rigor, per completar el panorama d'escriptors aragonesos d'expressió catalana anteriors a 1939, s'ha de fer esment de la personalitat i l'obra d'Edmon Vallès i Pedrix (Mequinensa, 1920 – Barcelona, 1980), periodista i escriptor especialitzat en la història gràfica de Catalunya,²²⁴ que publicà, quaranta anys després que fos escrit, *Dietari de guerra (1938-1939)*,²²⁵ dietari que recull les experiències que Vallès tingué com a jove soldat republicà en el front de l'Ebre durant la guerra del 36, anotacions acompanyades de breus glosses redactades quatre dècades més tard per un Edmon Vallès en plena maduresa.

Amb posterioritat a la primera redacció de *Dietari de guerra (1938-1939)*, és a dir un cop finalitzada la guerra civil, Vallès dugué a terme una important tasca com a historiador²²⁶ i com a traductor al català de novel·les contemporànies italianes.²²⁷

Hom a l'escriure aquestes pàgines ho fa conservant la fonètica popular i per bé que apareguin amb una lamentable descurança ortogràfica, hi hem pogut llegir passatges plens de traça i reveladors d'un profund sentit terral. Els homes que avui per avui es dediquen a la benemèrita tasca d'expressar els seus sentiments en l'idioma vernàcul, són Felip Lafuerza, Salvador Miralles i un versaire que es signa Ancasol.

Els seus treballs són quadros de costums i descripcions de tipus populars en els que la pinzellada dramàtica i la plasenteria del bon to delata tot seguit l'ànima cultivada de llurs autors» (Ramon XURIGUERA, «La discutida ciutat de Fraga», *Lleida. Revista d'informacions i estudis*, 104 [Lleida, 25-XII-1929], pàgs. 10-11).

221 *El desarrollo industrial y agrícola*, notícia a *El Ebro*, 111 (juliol de 1926), pàg. 6.

222 «Cosas de Tamarite de Litera», 142 (març de 1929), pàg. 8; «La iglesia Mayor y los Baños de Tamarite de Litera», 154 (març de 1930), pàgs. 8-9; «Impresiones de mi pueblo», 157 (juny de 1930), pàgs. 8-9.

223 «Coplas», *La Voz de la Litera*, 168 (juliol-agost de 1983).

224 «Vallès i Pedrix, Edmon», *GEC*, XIII, pàg. 408; *Història gràfica de Catalunya dia a dia*, 1980, Edicions 62, Barcelona, 1981, pàg. 190; H. MORET, «Edmon Vallès, historiador, periodista i traductor», *Batecs*, 13 (1992), pàg. 9.

225 Edicions 62, Barcelona, 1980.

226 *Història Gràfica de la Catalunya Contemporània (1888-1931)*, Edicions 62, Barcelona, 1974-1976, 3 volums; *Història Gràfica de la Catalunya Autònoma (1931-1939)*, Edicions 62, Barcelona, 1977-1978, 2 volums; *Història Gràfica de Catalunya sota el règim franquista (1939-1975)*, Edicions 62, Barcelona, 1980.

227 Carlo LEVI, *Crist s'ha aturat a Èboli*, Editorial Vergara, Barcelona, 1964 —segona edició, Edicions 62, Barcelona, 1986—; Cesare PAVESE, *El diable als turons*, Edicions Proa, Barcelona, 1965; Ignazio SILONE, *L'escola dels dictadors*, Edicions 62, Barcelona, 1982.

Però aquesta etapa de la vida d'aquest periodista i historiador mequinensà, i de la seua obra, desenvolupada a Barcelona, ja resta del tot fora dels límits cronològics que m'havia marcat a l'inici d'aquest treball. Amb tot cal assenyalar que en *Dietari de guerra* (1938-1939), i en la resta d'obres monogràfiques i articles²²⁸ publicats per Edmon Vallès anys més tard, hi trobarem les característiques que farien d'aquest escriptor mequinensà de punt d'enllaç entre els escriptors aragonesos d'expressió catalana anteriors a la guerra del 36 i els escriptors sorgits a l'Aragó catalanòfon en els últims vint-i-cinc anys. Però això ja és una altra història.²²⁹

Des d'una perspectiva lingüística l'obra d'Edmon Vallès està redactada sense cap tret propi del català nord-occidental —llevat d'algun mot escadusser—, i temàticament no té gairebé cap relació amb l'Aragó.

CONCLUSIONS: POCA LLANA, I ENTRE BARSÉS

La història, la breu història de la literatura catalana escrita des de l'Aragó, o per aragonesos, en el primer terç del segle XX, es redueix a un enfilall de noms aïllats d'escriptors abocats a l'erudició, el costumisme local i l'agitació político-ideològica, que publicaren llurs textos en revistes d'escassa difusió; escriptors sense gaire relacions entre ells, tret del grup dels matarranyecs que s'agruparen al voltant del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* (Santiago Vidiella, Maties Pallarés, Joan Cabré i Marian Galindo) i el grup d'escriptors fragatins que ho feren en *La Ribera del Cinca* (Andrés Calucho, Felipe Lafuerza, Salvador Miralles i Rogelio Regales).

Si bé entre els escriptors aragonesos d'expressió catalana del primer, *a grosso modo*, terç del segle XX —atès l'escàs nombre i l'escàs relleu literari dels textos publicats— no es pot parlar en cap cas de moviment estructurat, crec que convé ressaltar un parell de fets que poden ajudar a clarificar quin ha estat el paper, ni que sia breu, d'aquests escriptors dins de la cultura catalana i en la història de les relacions culturals entre Catalunya i Aragó.

El primer d'aquests fets ve motivat perquè aquests escriptors es poden agrupar, deixant de banda els escriptors accidentalment aragonesos (Anna Canalias i, possiblement, Alfons Nadal), en dos grans blocs. Un primer bloc format pels escriptors nascuts fora de l'Aragó catalanòfon, els quals, en general, publicaren, molt ocasionalment, en català escrits gairebé de circumstàncies o d'agitació político-ideològica (Tomàs Tusó, Juan Moneva, Gaspar Torrente, Àngel Samblancat), a la manera

²²⁸ «En la mort de Josep Pallach», *Serra d'Or*, 209 (febrer de 1977), pàgs. 85-86; «Algunes consideracions sobre la campanya de Catalunya. Desembre 1938 – febrer 1939» (I), *Serra d'Or*, 233 (febrer de 1979), pàgs. 13-18, i (II), *Serra d'Or*, 234 (març de 1979), pàgs. 17-21; «Pròleg», dins *Història gràfica de Catalunya dia a dia*, 1978, pàgs. 9-13; «Records d'un temps de prova», *Serra d'Or*, 242 (novembre de 1979), pàgs. 41-43.

²²⁹ Vegeu nota 4.

d'altres escriptors aragonesos d'èpoques anteriors (Antoni Agustí, Josep Llinàs, Pau de Siscar, Pantaleó Monserrat —tots quatre bisbes de diòcesis catalanes— o Brauli Foz), o bé publiquen, curiosament, obres teatrals sense cap mena d'acotació geogràfica (Àngel Samblancat, Felip Coscolla, Jesús Ulled).

El segon bloc d'escriptors aragonesos d'expressió catalana del primer terç del segle XX el formarien els escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon, entre els quals si bé hi trobem autors que publiquen textos d'agitació político-ideològica (Joaquim Maurín, Aureli Joaniquet), articles de circumstàncies (Francesc Giraldos) o textos de creació literària sense cap mena d'acotació geogràfica (Pau Gargallo i Francesc Giraldos) —a la manera dels escriptors del primer bloc—, la majoria d'aquests escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon, i sobretot els que compten amb una obra més extensa —no gaire més extensa, però—, centren temàticament bona part, o tots, dels seus escrits en català en indrets on han nascut o viscut —és a dir a l'Aragó—, tant els que ho fan des de Catalunya (Maties Pallarés, Joan Cabré, Marian Galindo, Pere Pach) com els que ho fan des d'Aragó estant (Santiago Vidiella, Andrés Calucho, Salvador Miralles, Felipe Lafuerza, Rogelio Regales i Josep Colomina).

El segon fet que crec que convé fer ressaltar, sense fer massa distincions en aquest cas entre els escriptors nascuts a l'Aragó catalanòfon dels nascuts a la resta de l'Aragó, és que els immigrants aragonesos a la Barcelona del primer terç del segle XX sembla que s'aculturaven prou ràpidament a la nova societat urbana, fins al punt de participar activament en les més diverses associacions ciutadanes, emprant la llengua catalana en les seues col·laboracions als mitjans d'expressió d'aquestes associacions (*El Ebro*, *Joventut*, *Catalunya Artística*, *L'Opinió*, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, *Arxiu de Tradicions Populars*, etc.). Amb tot s'ha de dir que sembla evident que en alguns casos els textos publicats en català no necessàriament han de correspondre a originals escrits en aquesta llengua.

NOTA FINAL

Només voldria insistir que en aquest article he abocat la informació que he anat arreglant al llarg de vint anys sobre els escriptors aragonesos d'expressió catalana en el primer terç del segle XX. És possible pensar en fer encara més explícita la divisió entre els escriptors d'expressió catalana originaris de l'Aragó catalanòfon —a partir d'una suposada raó de lleialtat lingüística per escriure en català— i els escriptors originaris de l'Aragó no catalanòfon —amb una no menys suposada deslleialtat lingüística per escriure en català—. Però, per les raons que ja he intentat explicar en la introducció, ressaltar encara més aquesta divisió, crec, no tendria gaire sentit.

És més que possible que una recerca encara més aprofundida per arxius, hemeroteques i biblioteques ens pugui reparar alguna sorpresa —relativa sorpresa— sobre els escriptors aragonesos d'expressió catalana en el primer terç del segle XX,

o de més enrere encara. Però també és fàcil pensar que només es pot tractar d'afegir un nou article, publicat en una revista d'escassa difusió, a la bibliografia d'un autor ja conegut, o d'afegir el nom d'un escriptor fins ara desconegut, amb una obra de molt segon ordre —com ho són, no ens enganyem, gairebé la totalitat dels que s'han examinat al llarg d'aquest treball—, a la llista d'escriptors aragonesos d'expressió catalana. Però aquests escriptors —diguem-ne de segon orden— són els precursors, i no en tenim d'altres, dels actuals escriptors aragonesos d'expressió catalana, els quals ara sí que gairebé en la seua totalitat són originaris de l'Aragó catalanòfon, que d'alguna manera han estat tractats com a moviment més o menys estructurat, cosa que és palesa en les diferents mostres i antologies que s'han publicat en els últims anys.²³⁰

²³⁰ Artur QUINTANA, *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*, Zaragoza, 1984; Artur QUINTANA, *El català a l'Aragó*, Barcelona, 1989. Ambdues mostres-antologies recullen articles i fragments més o menys llargs dels escrits d'alguns dels escriptors aragonesos d'expressió catalana del primer terç del segle XX (Pere Pach, Joan Cabré, Santiago Vidiella i Maties Pallarés). També conté textos d'autors del primer terç del segle XX —en concret de Rogelio Regales i Santiago Vidiella— l'obra de Joaquim MONCLÚS, *La Franja de Ponent avui*, El Llamp, Barcelona, 1983. Aquesta mateixa obra de J. Monclús conté una breu aproximació de la literatura catalana a l'Aragó.